

ΜΑΡΙΑΣ Ι. ΚΙΣΣΑΒΟΥ δ.φ.

Ἐπιμελητοῦ τοῦ Ψυχολογικοῦ Ἐργαστηρίου

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΕΞΑΡΧΟΠΟΥΛΟΣ

Ο ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Ἀληθῶς σταθμὸν σημαντικὸν ἐσημείωσεν ἡ φιλοσοφία ἐν Ἑλλάδι, ὥς ἔγραφον ἄλλοτε, ἀφ' ὅτου τὴν διδασκαλίαν αὐτῆς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ ἀνέλαβεν ὁ ἀείμνηστος καθηγητὴς Θεόφιλος Βορέας¹. Τὸ αὐτὸ δύναται νὰ λεχθῇ καὶ διὰ τὴν Παιδαγωγικὴν, ἀφ' ὅτου τὴν διδασκαλίαν αὐτῆς ἀνέλαβεν ὁ καθηγητὴς Νικόλαος Ἐξαρχόπουλος.

Ἄλλ' εἶναι ἀναντίλεκτον ὅτι ὁ σταθμὸς οὗτος τῶν ἐπιστημῶν αὐτῶν ἀποτελεῖ σταθμὸν καὶ τῆς ζωῆς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς καθόλου, διότι οἱ δύο ἐκπρόσωποι αὐτῶν, οἱ καθηγηταί, Θεόφιλος Βορέας καὶ Νικόλαος Ἐξαρχόπουλος ὑπῆρξαν ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν τὸ τηλαυγὲς πρόσωπον καὶ οἱ στυλοβάται αὐτῆς.

Τὸν Νικόλαον Ἐξαρχόπουλον, τὸν διαπρεπῆ ἀντιπρόσωπον τῆς Παιδαγωγικῆς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν, τιμᾷ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἡ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ καὶ ἡ τιμὴ αὕτη προσγίγνεται ἔνεκα τῶν μεγάλων ὑπηρεσιῶν, ἃς οὗτος προσήνεγκεν εἰς τὴν νεωτέραν Ἑλλάδα καὶ τὴν πνευματικὴν αὐτῆς ἀνύψωσιν. Ὁ Νικόλαος Ἐξαρχόπουλος κατέχει ἰδιάζουσαν θέσιν οὐ μόνον διὰ τὴν μακρὰν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ εὐδοκιμωτάτην διδασκαλίαν του, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ὑπέροχον συγγραφικὴν δρασίην του ἐν τῇ ἐπιστήμῃ, ἐν ἣ διαπρέπει ὡς ἀληθὴς δημιουργός.

Ἡ ἐπιστήμη, ἥς εἶναι τεταγμένος μυσταγωγὸς ὁ Νικόλαος Ἐξαρχόπουλος, εἶναι ἀρρηκτῶς συνδεδεμένη μετὰ τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν. Διὰ τοῦτο προθύμως ἀπεδέχθη νὰ ὑποτυπώσω τὴν μέχρι τοῦδε ἐπιστημονικὴν του δρασίην. Ἄλλ' ἡ προθυμία ἔσχε καὶ ἄλλην τινὰ αἰτίαν. Ἐπεθύμουν ἀγαπητοῦ καὶ σεβαστοῦ μου διδασκάλου, ἑγκρίτου δ' ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ καὶ παλαιοῦ ἐν τῇ ἐπιστημονικῇ σταδιοδρομίᾳ συμπαραστάτου καὶ συναγωνιστοῦ τοῦ ἀοιδίμου ἐπιφανοῦς διδασκάλου μου Θεοφίλου Βορέα, ὡσαύτως τὸ ἐπιστημονικὸν καὶ τὸ ἐθνικὸν ἔργον ἐναυῦθα διὰ βραχυτάτων νὰ ἐπισκοπήσω καὶ εἰς εὐρύτερους καὶ γνῶρις κύκλους.

1. Ἡ φιλοσοφία ἐν τῇ συγχρόνῳ Ἑλλάδι. Θεόφιλος Βορέας, 1953.

Ὁ Νικόλαος Ἐξαρχόπουλος ἐγεννήθη ἐν Νάξῳ τῷ 1874. Ὁ πατήρ του, Ἰωάννης Ἐξαρχόπουλος, ἱατρός, ἦτο γόνος ἱστορικῆς οἰκογενείας δρασάσης κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1821, κατήγετο δ' ἐξ Ἀμοργοῦ. Ἡ δὲ μήτηρ του, Στυλιανή, ἦτο θυγάτηρ τοῦ Σαραντινοῦ, εὐγενοῦς Ναξιακῆς οἰκογενείας.

Τὰ στοιχειώδη μαθήματα διήκουσεν ὁ Νικόλαος Ἐξαρχόπουλος ἐν τῇ γενετείρᾳ, συνεπλήρωσε δὲ τὰς ἐγκυκλίους σπουδὰς ἐν Ἀθήναις διαπρέπων ἀείποτε διὰ τὴν ἐπιμέλειαν, τὸ ἥθος καὶ μεγάλως τιμώμενος ὑπὸ τῶν καθηγητῶν αὐτοῦ. Εἶχε δὲ καθηγητὰς ἐπιλέκτους ἐπιστήμονας· τὸν Σπ. Σακελλαρόπουλον, τὸν μετέπειτα καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου, τὸν Εὐστράτιον Τσακαλῶτον, τὸν Γ. Καρβούνην, τὸν Γ. Παπαβασιλείου, τὸν διαπρεπῆ διηγηματογράφον Ἀλέξανδρον Μωραϊτίδην, τὸν θεολόγον Δεπάσταν, μετέπειτα μητροπολίτην Χαλκίδος καὶ ἄλλους.

Ἡ πρὸς τὰ Ἑλληνικὰ δὲ γράμματα κλίσις του ἤγαγεν αὐτὸν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς εἰς τὴν ἀπόφασιν νὰ σπουδάσῃ φιλολογίαν.

Τῷ 1890 ἐνεγράφη εἰς τὴν Φιλοσοφικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου. «Ἐν τῇ Σχολῇ ταύτῃ», ὅπως ἔγραφεν ὁ Βορέας, συνέπεσον αἱ σπουδαί των, καθ' ὃν χρόνον «πλεῖὰς τότε ἐπιφανῶν διδασκάλων, ὁ Κόντος, ὁ Σεμιτέλος, ὁ Πανταζίδης, ὁ Γ. Χατζηδάκης, ὁ Βάσης, ὁ Πολίτης, ὁ Λάμπρος, ὁ Καρολίδης καὶ ἄλλοι τοῦ Ἀσωπίου καὶ τοῦ Φιλίππου Ἰωάννου ἀξιοὶ διάδοχοι προεβίβαζον τὴν Ἑλληνικὴν ἐπιστήμην καὶ εἰσήγον τοὺς Ἕλληνας εἰς τὸ Πάνθεον τῆς ἀρχαίας σοφίας καὶ ἐπεδείκνυν εἰς ἐνθουσιῶσαν νεότητι τὸ ἀνέσπερον φῶς τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ προέβαλλον εἰς μίμησιν τὰ θεσπέσια παραδείγματα τῆς πατρῴας ἀρετῆς καὶ παρσεκεύαζον καὶ ἐξέπεμπον εἰς πᾶσαν γωνίαν Ἑλληνικὴν τῆς Ἐθνικῆς ἀγωγῆς καὶ τῶν Ἐθνικῶν ἰδεωδῶν μεγαλογνώμονας ἀποστόλους. Ὁ Κόντος ἐξήγγειλε τότε εἰς τὴν Ἑλλάδα τὰς γλωσσικὰς παρατηρήσεις του καὶ τοῦ Κοραῖ καὶ τῶν ἄλλων μεγάλων διδασκάλων τοῦ Γένους συνεχίζων τὰ διδάγματα συνίστα τὴν δρθὴν χρῆσιν τοῦ νεωτέρου ἐπιστημονικοῦ ἡμῶν λόγου ἐν Ἑλλάδι. Ὁ Χατζηδάκης εἰσηγεῖτο τὴν ἀκριβεστέραν μελέτην τῶν νεωτέρων γλωσσικῶν ἰδιωμάτων καὶ ὑπεδείκνυε κανόνας περὶ τῆς γραφομένης Ἑλληνικῆς γλώσσης. Ἀλλ' ὅχι μόνον ἡ Φιλοσοφικὴ Σχολή, ἀλλὰ σύνολον τὸ Πανεπιστήμιον ἦτο καὶ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, ὅπως ὑπῆρξεν ἀπὸ τῆς συστάσεως αὐτοῦ, ἀληθὲς Τελεστήριον τῆς Ἐπιστήμης καὶ τῆς Ἐθνικῆς συνειδήσεως. Ἐν πάσαις ταῖς Σχολαῖς αὐτοῦ σοφοὶ καὶ μεγαλόφρονες ἄνδρες ὅχι μόνον διὰ τῆς ἐπιστημονικῆς διδασκαλίας κατηύγαζον τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ καὶ μετρησίουον τὸ φρόνημα τῆς πανεπιστημιακῆς νεότητος καὶ κατηύθυνον αὐτὴν εἰς τὰ μεγάλα ἰδεώδη τοῦ Ἑλληνισμοῦ»¹.

Ἐντὸς τοιούτου περιβάλλοντος, ἐν τῇ μετὰ τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων ἀναστροφῇ ἐγνώρισαν ἀκριβέστερον τοὺς θησαυροὺς τῶν ἀρχαίων φιλολογιῶν, τὸ ὑπέροχον κάλλος καὶ τὸ ἠθικὸν ὕψος τῆς Ἑλληνικῆς ποιήσεως καὶ τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης καθόλου, τὴν δαιμονίαν δημιουργίαν τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, τὰλλα προϋόντα τῆς Ἑλληνικῆς διανοίας, τὸν πλοῦτον καὶ τὴν δύναμιν καὶ τὴν χάριν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ ἐθαύμασαν τοῦ ἀρχαίου βίου τὴν αἴγλην καὶ τὸ μεγαλεῖον. Πρὸς δὲ τούτοις ἔμαθον νὰ τιμῶσι κατ' ἀξίαν τὴν νέαν ἡμῶν λογοτεχνίαν καὶ πάσας τὰς ἀξιολόγους μορφὰς τῆς νέας ἡμῶν γλώσσης, ἀπὸ τῆς ἀκριβείας καὶ τῆς λειότητος καὶ τῆς μεγαλοπρεπείας τοῦ αὐστηροτέρου ἐπιστημονικοῦ λόγου μέχρι τῆς ἀφελείας καὶ τῆς κομφότητος καὶ τῆς χάριτος τῆς δημοτικῆς Μούσης. Πρὸ πάντων ὅμως ἐντὸς τοῦ περιβάλλοντος ἐκείνου ἡσθάνθησαν ἐντονώτατα τὰ ῥίγη τοῦ ἐθνικοῦ ἐνθουσιασμοῦ καὶ ὠνειροπόλησαν νέαν Ἑλλάδα προκόπτουσαν καὶ ἀμιλλωμένην ἐν τῷ παγκοσμίῳ σταδίῳ τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τέχνης καὶ τῆς κοινῆς ἀρετῆς καὶ μετ' εὐλαβείας ἀπέβλεψαν ἀείποτε καὶ τὴν προσήκουσαν ἀπένειμαν τιμὴν εἰς πάντας ἐκείνους, ὅσοι καθ' οἰονδήποτε τρόπον συνετέλουν τότε εἰς τὴν ἀνέγερσιν τοῦ οἰκοδομήματος τοῦ νέου Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ.

Τῷ 1896 ὁ Νικόλαος Ἐξαρχόπουλος μετὰ τὸ πέρας τῆς φοιτήσεως ἔλαβε τὸ πτυχίον καὶ τὸ ἐπόμενον ἔτος ὑπέβαλεν εἰς τὴν Φιλοσοφικὴν Σχολὴν τὴν διδακτορικὴν του διατριβὴν «De Horatio poeta» λατινιστὶ καὶ τῷ 1897 ἀνηγορεύετο διδάκτωρ τῆς φιλοσοφίας. Μετὰ ταῦτα διωρίσθη σχολάρχης εἰς τὸ ἐν Χαλκί Τραγαίας (Νάξου) Ἑλληνικὸν σχολεῖον, εἶτα δὲ τοῦ ἐν Ἀμοργῷ καὶ τοῦ ἐν Θήρᾳ καὶ τοῦ ἐν τῇ νήσῳ Ἰῶ.

Τῷ 1901 κατόπιν διαγωνισμοῦ ἔτυχεν ὑποτροφίας καὶ ἀνεχώρησεν εἰς Γερμανίαν πρὸς εὐρύτεραν κατάρτισιν, ὅπου καὶ ἀφιερώθη εἰς τὴν σπουδὴν τῆς Φιλοσοφίας καὶ τῆς Παιδαγωγικῆς. Ἐν Ἰένῃ, ἥτις ἦτο τότε τὸ λίκνον, ἐν ᾧ ἐλικινίσθησαν πάντες οἱ μετέπειτα σοφοὶ Παιδαγωγικοί, καὶ εἰς τῆς ὁποίας τὸ Πανεπιστήμιον ἐνεγράφη, τὴν Παιδαγωγικὴν ἐδίδασκεν ὁ πολὺς Rein. Ἐνταῦθα ἡ Παιδαγωγικὴ ἐγένετο τὸ κυριώτατόν του ἀσχόλημα. Ὁ Rein τῆς Ἐρβαρτείου σχολῆς ὁ διαπρεπὴς θιασώτης, τὸν εἴλκυσε κατ' ἀρχάς. Ἐκεῖνος πρῶτος ἐν Ἰένῃ τὸν ἐμυσταγώγησεν εἰς τὰ ἄδυστα τῆς ἐπιστήμης, εἰς ἣν ἀφωσιώθη, ἔπειτα δὲ καὶ ἄλλοι σοφοὶ καθηγηταὶ ἐν Γερμανίᾳ καὶ ἐν Ἑλβετίᾳ.

Ἄλλ' ἡ Παιδαγωγικὴ δὲν δύναται νὰ νοηθῇ ἄνευ τῆς ψυχολογίας καὶ τῆς ἠθικῆς καὶ τῶν ἄλλων φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν. Διὸ καὶ ἐνδελεχῶς διέτριψε καὶ περὶ τὰς ἐπιστήμας ταύτας. Ὁ Eucken καὶ ὁ Liebmann ἐν Ἰένῃ τὸν εἰσήγαγον εἰς τὰ δόγματα τούτων τῶν ἐπιστημῶν, κατόπιν δὲ ὁ πολὺς Wundt, ὁ δαιμόνιος ψυχολόγος καὶ φιλόσοφος καὶ ἄλλοι σοφοί, ὧν τὰ μαθήματα παρηκολούθησεν ἐν Λιψίᾳ.

Καὶ ἐν Ἑλβετίᾳ δ' ἐκ παραλλήλου ἡσχολήθη περὶ τὰς παιδαγωγικὰς

καὶ τὰς φιλοσοφικὰς ἐπιστήμας, ἔσχε δὲ καὶ ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ καὶ τῆς Παιδαγωγικῆς καὶ τῆς Φιλοσοφίας ἐπιφανεῖς διδασκάλους.

Ἄλλ' αἱ ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ σπουδαί του δὲν περιορίσθησαν εἰς τὴν μελέτην τῆς ἐπιστήμης του μόνης. Οἱ ὀφθαλμοὶ τῆς ψυχῆς του, ὅπως οἱ ὀφθαλμοὶ πάντων ἐκείνων, ὅσοι πρὸς τὴν τελείωσιν ἀποβλέπουσιν ὡς πρὸς ἀνώτατον σκοπόν, ἦσαν διαρκῶς ἐστραμμένοι πρὸς πᾶσαν πρόοδον συντετελεσμένην ἐν ταῖς χώραις ταύταις.

Εἶδε πρὸ πάντων καὶ ἐθαύμασε τὴν κοινωνικὴν εὐσυνειδησίαν, τὴν τάξιν, τοῦ νόμου τὴν ἐπαγρύπνησιν, τὴν ἁρμονίαν τοῦ ὄλου βίου καὶ ἐν τῷ μεγαλείῳ τοῦ πολιτισμοῦ ἐκείνου ἀνεγνώρισε τὸ ἄκρον ἄωτον τοῦ πολιτισμοῦ τῶν ἐνδόξων τῆς Ἑλλάδος χρόνων.

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΣΤΑΔΙΟΔΡΟΜΙΑ

Οὕτω παρεσκευασμένος κατῆλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅπου τὸ μὲν πρῶτον ὡς καθηγητῆς καὶ διευθυντῆς διδασκαλείου, ἔπειτα δὲ ὡς ἐπιθεωρητῆς τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως καὶ ὡς ὑφηγητῆς, ἀπὸ δὲ τοῦ 1912 ὡς τακτικὸς καθηγητῆς τῆς Παιδαγωγικῆς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ, ὑπὲρ τὰς ἑξ δεκάδας ἐτῶν ἐδίδαξεν, ἐφρονημάτισε τὴν Ἑλληνίδα νεολαίαν, ἐμόρφωσε λειτουργοὺς τῆς δημοτικῆς καὶ τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως, ἐδημοσίευσεν ἐπιστημονικὰς μελέτας, παρέσχε παντοίας συμβολὰς εἰς τὴν παρ' ἡμῖν Παιδευτικὴν ἐπιστήμην, ἐγένετο εἰσηγητῆς τῆς Πειραματικῆς Παιδαγωγικῆς ἐν Ἑλλάδι, ἱδρυσεν τὸ πρῶτον ἱερὸν αὐτῆς τὸ Ἐργαστήριον τῆς Πειραματικῆς Παιδαγωγικῆς, καὶ παρ' αὐτῷ τὸ Πειραματικὸν σχολεῖον πρὸς ἐφαρμογὴν τῶν παιδαγωγικῶν μεθόδων. Ἠγωνίσθη δὲ πρὸς ἐπικράτησιν τῶν ὑγιῶν ἀρχῶν, ἐφ' ὧν ὀφείλει νὰ ἐδράζητι ἡ ἐθνικὴ ἡμῶν ἀγωγή καὶ παιδεία.

Τῷ 1946 διὰ ψηφίσματος τῆς Δ' Ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων καὶ προτάσεως τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, ἀνεκλήθη εἰς τὸ Πανεπιστήμιον διὰ μίαν τριετίαν, μέχρι τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ ἔτους 1948-49 «τιμῆς ἕνεκεν διὰ τὰς παλλαπλαῖς πρὸς τὸ ἔθνος καὶ τὴν ἐπιστήμην ὑπηρεσίας».

Δύο δὲ ἦσαν οἱ κύριοι σκοποί, ὧν τὴν πραγμάτων ἐπεδίωξεν ὁ Νικόλαος ΄Εξαρχόπουλος ἐν τῷ βίῳ, πρῶτον μὲν ὅτι εἰς τῆς παραδόσεως τῆς Ἑλληνικῆς τὰ ἴχνη ἀκολουθῶν νὰ δημιουργήσῃ ἐπιστημονικὴν παιδαγωγικὴν ἐν τῇ νεωτέρᾳ Ἑλλάδι καὶ παράσῃ εἰς τοὺς Ἕλληνας ἄρτιον ἐκπαιδευτικὸν σύστημα, ἔπειτα δὲ νὰ ἀνυψώσῃ τὴν ἀνθρωπίνην καὶ τὴν ἐθνικὴν συνειδησιν καὶ πτερώσῃ τὸ φρόνημα καὶ χαλκεύσῃ τὸν χαρακτῆρα τοῦ Ἑλληνικοῦ Γένους.

Ἐν τῇ ὑποτυπώσει τοῦ ἔργου τῆς ἐπιστήμης, εἰς τῆς ὁποίας ἀφωσιώθη τὴν θεράπειαν, δὲν ἐπῆνεσε τὰς ἀκρότητας. Διὰ τῆς προφορικῆς διδασκαλίας

του ἐκραταίωσε τὴν ἐθνικὴν συνείδησιν τῶν Ἑλλήνων λειτουργῶν τῆς λαϊκῆς παιδείας ὡς διευθυντῆς Διδασκαλείου καὶ ὡς καθηγητῆς τῶν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ μετεκπαιδευομένων, ἐξύψωσε δὲ τὸ ἠθικὸν αὐτῶν φρόνημα καὶ ἐνέπνευσεν ἐνθουσιασμόν διὰ τὸ βαρὺ καὶ ἐπιπονον ἔργον των. Διὰ τῶν σοφῶν δὲ συγγραμμάτων του παρέσχε ἀσφαλῆ ἐρείσματα εἰς τὴν Παιδαγωγικὴν καὶ βοηθήματα εἰς τοὺς ἐκπαιδευτικούς λειτουργοὺς διὰ τὴν ἐπιτυχὴ τοῦ ἔργου των ἐκτέλεσιν.

Καὶ τὴν μέθοδον τὴν ὀρθὴν εἰσήγαγεν ὁ Νικόλαος Ήξαρχόπουλος εἰς τὴν Παιδαγωγικὴν ἐπιστήμην. Ἐγένετο δῆλον ὅτι ἐν Ἑλλάδι ὁ εἰσηγητῆς τῆς συστηματικῆς παρατηρήσεως καὶ τοῦ πειράματος ἐν τῇ Παιδαγωγικῇ καὶ ὑπέδειξε καὶ ἐφήρμοσε ταύτας τὰς μεθόδους εἰς τὰς ὑπ' αὐτοῦ ἰδρυθείσας καὶ διευθυνομένας τῆς Παιδαγωγικῆς ἐπιστήμης ἐστίας, τὸ Ἐργαστήριον τῆς Πειραματικῆς Παιδαγωγικῆς καὶ τὸ Πειραματικὸν σχολεῖον.

Ποῖα δὲ εἶναι τὰ ἐπιτεύγματα τῆς Παιδαγωγικῆς ἐπιστήμης ἐν Ἑλλάδι ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς ὀρθῆς ταύτης μεθόδου δεικνύουσιν αἱ μελέται αὐτοῦ: *«Μέθοδος τῆς ἐπιστημονικῆς Παιδαγωγικῆς ἐρεῦνης»*, *«ἡ Ψυχογραφία ἐν τῷ σχολείῳ καὶ τὸ δελτίον ἀτομικότητος»*, *«Ὁδηγία πρὸς σπουδὴν τῶν ἀτομικῶν ἰδιορρυθμιῶν τῶν παιδων»*, *«ἡ Εἰσαγωγή εἰς τὴν Παιδαγωγικὴν»*, καὶ ἄλλαι.

Καὶ εἰς τὰς μεθόδους δὲ ταύτας εἰσήγαγε τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ καὶ ἐμόρφωσε καὶ ἀνέδειξεν αὐτοὺς ἀληθεῖς ἐργάτας τῆς ἐπιστήμης. Οὗτοι δὲ εἰς τὰς ὀρθὰς ταύτας μεθόδους ἀκολουθοῦντες κατήρτισαν πληθὺν κριτηρίων καὶ πολλὰς διεξήγαγον πειραματικὰς ἐρεῦνας. Οὕτω διὰ τῶν ἀόκνων αὐτοῦ προσπαθειῶν ἐδημιουργήθη ἐν Ἑλλάδι ἡ ἐπιστημονικὴ παιδαγωγικὴ κίνησις, ὡς μαρτυροῦσι καὶ αἱ ἀνακοινώσεις αἱ γινόμεναι ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ Ἀθηνῶν ὑπ' αὐτοῦ καὶ ὑπὸ μαθητῶν του.

Καὶ οὐ μόνον τῆς Παιδαγωγικῆς τὴν μέθοδον οὕτω καθώρισεν ὁ Νικόλαος Ήξαρχόπουλος, ἀλλὰ καὶ τὰ προβλήματα αὐτῆς ἐσπούδασεν ἀκριβέστερον νὰ κατατάξῃ, εἰσήγαγε δὲ πρῶτος εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὡς ἐλέχθη, τὴν Πειραματικὴν Παιδαγωγικὴν καὶ ἵδρυσεν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τὸ Παιδαγωγικὸν Ἐργαστήριον, ὅπερ ἐκ παραλλήλου πρὸς τὰ Ἐργαστήρια τῶν ἄλλων προηγμένων χωρῶν διὰ παρατηρήσεως καὶ πειραματικῆς ἐρεῦνης παρασκευάζει τὴν δημιουργίαν Ἐθνικῆς Παιδαγωγικῆς ἐπιστήμης. Σκοπὸν δὲ τοῦ Ἐργαστηρίου τούτου ὥρισε τὴν διεξαγωγὴν νέων ἐρευνῶν καὶ τὸν ἔλεγχον ἀπὸ Ἑλληνικῆς ἀπόψεως τῶν πορισμάτων τῶν συναχθέντων εἰς ἄλλους κύκλους ἐργασίας καὶ εἰς ἄλλας χώρας. Προσέδωκε δὲ οὕτως εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς Παιδαγωγικῆς διὰ τῆς ἰδρύσεως τοῦ Ἐργαστηρίου τούτου σύγχρονον μορφήν, συμβαδίζουσαν πρὸς τὴν ἐπικρατοῦσαν ἀλλαχοῦ ὁργάνωσιν τῆς πειραματικῆς ἐρεῦνης.

Ἄλλὰ καὶ τὸν δεῦτερον σκοπὸν, τῆς ἐθνικῆς ψυχῆς τὴν ἀγωγὴν καὶ τὴν

ἐξύψωσιν τῆς Ἑλληνικῆς συνειδήσεως, δι' ὅλου τοῦ βίου του ἐσπούδασε κατὰ δύναμιν ὁ Νικόλαος Ἐξαρχόπουλος νὰ προαγάγῃ, ὅπως πάντες, ὅσοι ἐν τῷ ἀνωτάτῳ Πανδιδακτηρίῳ εἶναι τεταγμένοι τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς Ἑθνικῆς ιδέας ἱεροφάνται, ἀκολουθῶν εἰς τὰ ἴχνη τῶν πρότερον σοφῶν, οἵτινες καὶ πρὸ τῆς Ἀναστάσεως τῆς Ἑλλάδος καὶ μετ' αὐτὴν διετήρησαν μὲν τὴν πίστιν ἀλώβητον, ἐσφυρηλάτησαν δὲ τὴν ἐθνικὴν ψυχὴν, εἰσάγοντες αὐτὴν εἰς τὸ πάνσεπτον τοῦ Ἑλληνισμοῦ Πάνθεον καὶ προβάλλοντες εἰς μίμησιν τὰ ἀδαμάντινα παραδείγματα τῆς ἀρετῆς τῶν ἐνδόξων πατέρων.

Παραλλήλως πρὸς τὰς μελέτας καὶ τοὺς σκοποὺς, οὓς ἐπεδίωξεν, ἐχώρησε καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ καὶ ἡ συγγραφικὴ τοῦ Νικ. Ἐξαρχοπούλου δρασίς. Ταύτης δὲ τῆς δράσεως προῖδον εἶναι τὰ παντοῖα δημοσιεύματά του, αἱ *Ἑλάσσονες διατριβαὶ* καὶ τὸ *Σύστημα τῆς Παιδαγωγικῆς του Βιβλιοθήκης*.

Δὲν προτίθεμαι νὰ ἀναπτύξω ἐνταῦθα τὸ ὅλον ἐπιστημονικὸν τοῦ Νικ. Ἐξαρχοπούλου ἔργον. Τῶν πολλῶν συγγραφῶν του ὀλίγα μόνον ἐπιδείγματα θὰ παραθέσω.

Α. ΕΛΑΣΣΟΝΕΣ ΔΙΑΤΡΙΒΑΙ

Ἐκ τῶν πρώτων ἐπιστημονικῶν του μελετῶν εἶναι ἐκείνη, ἐν ἣ ἀντεξετάζει τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν Σπαρτιατῶν τὴν παλαιὰν ἀγωγὴν (*Das athenische und das spartanische Erziehungssystem im V und IV Jahrhundert v. Chr. Ein Vergleich* Päd. Magazin, Nr 377, Langensalza, 1909).

Μετὰ πρωτοτυπίας ἐσπούδασε νὰ δείξῃ ἐν αὐτῇ τὴν ροπὴν, ἣν τὸ φυσικὸν περιβάλλον ἤσκησεν ἐπὶ τὴν διάφορον διάπλασιν τῶν δύο τούτων λαῶν καὶ τὴν δημιουργίαν τῶν ἐκπαιδευτικῶν αὐτῶν συστημάτων. Καὶ ὁμολόγησαν τὴν ἀξίαν τούτου τοῦ βιβλίου του πρῶτον μὲν οἱ δημοσιεύσαντες αὐτὸ ἐν τῇ Παιδαγωγικῇ βιβλιοθήκῃ τῇ ἐκδιδομένῃ ἐν Langensalza ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Pädagogisches Magazin», ἔπειτα δὲ καὶ ἄλλοι πολλοὶ τῶν εἰδικῶς ἀσχοληθέντων περὶ τὰ ζητήματα τῆς ἀρχαίας ἀγωγῆς.

Ἰσοτὴν ἀξίαν εἶναι ἡ πραγματεία του, ἐν ἣ ἐξετάζει τὰ κατὰ τὴν ἐπιστημονικὴν καὶ τὴν ἄλλην παρασκευὴν τῶν λειτουργῶν τῆς παιδείας (*Ποῶς τις πρέπει νὰ εἶναι ὁ διδάσκαλος*, 1907). Ἡ Πραγματεία αὕτη καὶ ὑπ' ἄλλων ἐπηνέβη καὶ ὑπὸ τῆς Φιλοσοφικῆς τοῦ Πανεπιστημίου Σχολῆς, ἥτις τὸ πρῶτον αὐτῆς μέρος λαβοῦσα ὑπ' ὄψιν τὸν ἀνηγόρευσεν ὑφηγητὴν τῆς Παιδαγωγικῆς (1906).

Λόγον ἀξίαν εἶναι ἀναντιλέκτως καὶ αἱ πολλαὶ βραχύτεραι διατριβαὶ του, αἵτινες εἶναι συμβολαὶ εἰς τὴν παρ' ἡμῖν Παιδευτικὴν ἐπιστήμην καὶ γνωρίζουσιν εἰς τοὺς Ἕλληνας τῶν προηγμένων λαῶν τὰ παιδευτικὰ διδάγματα καὶ ὑποδεικνύουσιν ὁδοὺς εἰς βελτίωσιν τῶν ἐκπαιδευτικῶν ἡμῶν πραγμάτων.

Β. ΔΙΔΑΚΤΙΚΑ ΕΡΓΑ

Ἐπιστέγασμα τῆς ἐπιστημονικῆς συγγραφικῆς δράσεως τοῦ Νικολάου Ἐξαρχοπούλου ἐγένοντο τὰ συστηματικά Παιδαγωγικά του συγγράμματα, ἐν οἷς ἐκτίθενται τὰ περὶ ἀγωγῆς καὶ παιδείας διδάγματα καὶ αἱ παιδαγωγικαὶ αὐτοῦ καθόλου θεωρίαι.

Ἡ *Εἰσαγωγή εἰς τὴν Παιδαγωγικὴν*, ἐν ᾗ ἀκριβέστερον διεξήλθε τὰ κατὰ τὰ θεμελιώδη προβλήματα καὶ τὰς μεθόδους τῆς ἐπιστήμης του.

Ἡ *Σωματολογία τοῦ παιδός*, ἐν ᾗ ἐπραγματεύθη τὰ κατὰ τὴν σωματικὴν ἀνάπτυξιν τῆς παιδικῆς ἡλικίας.

Καὶ οὐ μόνον τὸν κανονικῶς ἔχοντα ψυχικὸν βίον ἐξίχνευσεν ὁ Ν. Ἐξαρχόπουλος ἀλλὰ καὶ τὰς ἀνωμάλους αὐτοῦ καταστάσεις. Μαρτυρεῖ τὸ ἔργον *Ψυχικαὶ ἀνωμαλίαι καὶ τρόποι βελτιώσεως αὐτῶν*. Ὑποβάλλει δὲ καὶ τὰ ζητήματα ταῦτα εἰς ἔλεγχον μετὰ ψυχῆς ἀπροκαταλήπτου.

Παραπλησίως ἐπηνέθη ἡ *Διδακτικὴ* του, θεμελιώδεις σύγγραμμα διὰ τὴν Παιδαγωγικὴν ἐπιστήμην.

Ἄλλ' εἶναι ἀνάγκη νὰ παραθέσωμεν γνώμας τινὰς αὐτοῦ.

Οὕτω περὶ τῆς σπουδαιότητος τῆς ἀγωγῆς τῶν παίδων λέγει·

«Οὐδεὶς ἄλλος κλάδος τῶν δημοσίων ὑπηρεσιῶν δύναται νὰ ἐξισωθῇ κατὰ τὴν σπουδαιότητα καὶ τὴν ἐθνικὴν σημασίαν πρὸς τὴν ἀγωγὴν τῶν παίδων».

«Τὸ ἐκπαιδευτικὸν ζήτημα εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν ἐθνικὸν καὶ ἄνευ τῆς ὁρθῆς διαορθυμίσεως αὐτοῦ πάντα τὰ λοιπὰ ζητήματα θὰ παραμένωσιν ἕσαι ἐκκρεμῇ καὶ ἄλυτα».

«Οὐδεμία ἀνόρθωσις, οὐδεμία ἀνασυγκρότησις, οὐδεμία ἐξυγίανσις τοῦ κοινωνικοῦ ἡμῶν ὄργανισμοῦ, εἶναι δυνατὴ ἄνευ τῆς λειτουργίας ἀρτίου ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος. Καὶ οὐδεμία οἰκονομία ἀποβαίνει περισσότερον δαπανηρὰ καὶ ἐν τέλει περισσότερον καταστρεπτικὴ, ὅσον ἐκείνη, ἕνεκα τῆς ὁποίας ἡ νέα γενεὰ θὰ ἐστερεῖτο τῆς ἀπαιτουμένης ἀγωγῆς καὶ τῆς ἀπαιτουμένης μορφώσεως καὶ ἐπαγγελματικῆς προπαρασκευῆς».

«Οὐδενὸς ἄλλου ζητήματος ἡ παραμέλησις συνεπάγεται οὕτως δλῆθρα ἀποτελέσματα διὰ τὴν ἐθνικὴν ἡμῶν ὑπόστασιν, ὅσον ἡ παραμέλησις τῆς ἀγωγῆς τῆς νέας γενεᾶς».

«Εὐτυχὴς ἡ χώρα, εἰς τὴν ὁποίαν λειτουργεῖ ἀρτία ἐκπαίδευσις, μορφοῦσα πολίτας χρηστοὺς καὶ ὥπλισμένους διὰ τῶν ἀπαιτουμένων ἐφοδίων εἰς ἐκτέλεσιν ἔργων ἀναλόγων πρὸς τὴν ἰδιοφυΐαν ἐκάστου. Ἐν αὐτῇ ἐλαττοῦται ἡ ἐγκληματικότης καὶ αἱ πρὸς πρόληψιν καὶ περιστολὴν αὐτῆς δαπάναι, ἡθικοποιεῖται ἡ κοινωνία, πολλαπλασιάζεται ἡ ἐργασία καὶ ἡ παραγωγή, αὐξάνονται αἱ δημόσιαι καὶ αἱ ἰδιωτικαὶ πρόσοδοι».

Περὶ δὲ τῆς Ἐθνικῆς ἀγωγῆς κηρύττει τὰ ἑξῆς·

«Θεωροῦμεν τὸ σχολεῖον ναὸν ἐθνικῆς मुस्ताγωγίας, ἐν τῷ ὁποίῳ πρέπει νὰ καλλιεργῇται δι' ὅλων τῶν δυνατῶν μέσων τὸ συναίσθημα τῆς ἀγάπης πρὸς τὴν πατρίδα καὶ τῆς προσηλώσεως πρὸς τὰ ἐθνικὰ ἰδιαιτέρεα».

«Τὸ εὐρύτερον σύνολον, ὑπὲρ τοῦ ὁποίου κατὰ πρῶτον λόγον ὀφείλομεν νὰ καλλιεργῶμεν τὸ διαφέρον καὶ τὴν ἀγάπην τῶν Ἑλληνοπαίδων, εἶναι ἡ ἑλληνικὴ κοινωνία καὶ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος. Ὁ παῖς πρέπει νὰ διαπλασθῇ εἰς προσωπικότητα, τείνουσαν εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν τοῦ ἔθνους του».

«Προβάλλομεν τὴν ἀπαίτησιν, ὅπως ἡ ἀγωγή προσλαμβάνη βαθέως ἀποτετυπωμένην ἐθνικὴν χροιάν καὶ καλλιεργῇ τὴν φιλοπατρίαν δι' ὅλων τῶν δυνατῶν μέσων».

«Εἶναι ἀναμφισβήτητον, ὅτι ἡ ὑπαρξὶς τοῦ ἔθνους καὶ ἡ ἐν αὐτῷ συνεργασία τῶν ἀτόμων ἀποτελεῖ τὴν προϋπόθεσιν τῆς γενικωτέρας συνεργασίας καὶ προόδου».

«Ἀποβαίνει ἀδύνατον νὰ βλαστήσῃ ἐν τῇ ψυχῇ ἀγάπη πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα ἄνευ προϋπάρξεως τῆς ἀγάπης πρὸς τὴν οἰκογένειαν καὶ τὸ ἴδιον ἔθνος. Καὶ οὐδεμία πρόοδος τοῦ πολιτισμοῦ εἶναι δυνατὴ ἔξω τοῦ ἔθνους. Τὴν ἀρίστην δ' ἐγγύησιν πρὸς ἐπιτυχῇ ἐπιδίωξιν τῶν ὑψίστων πολιτικῶν σκοπῶν τῆς ἀνθρωπότητος παρέχει ἡ ὑπαρξὶς ζωηρᾶς ἐθνικῆς συνειδήσεως παρὰ τοῖς λαοῖς. Ἄλλαις λέξεσιν ὁ ἀληθὴς πατριωτισμὸς καὶ ὁ ἀληθὴς κοσμοπολιτισμὸς δὲν εἶναι ἀντιθέσεις ἀποκλείουσαι ἀλλήλας, ἀλλ' ἐννοιαὶ συμπληροῦσαι ἀλλήλας»¹.

Καὶ περὶ τοῦ τρόπου τῆς καλλιεργείας τῆς ἀγάπης πρὸς τὴν πατρίδα ἐπιγραμματικῶς λέγει·

«Ἡ καλλιέργεια τῆς φιλοπατρίας ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ παιδὸς προβάλλει μεγίστας δυσχερείας καὶ ἀπαιτεῖ ἐξαιρετικὴν λεπτότητα ἀπὸ τὸν ἀναλαμβάνοντα τὸ ἔργον τοῦτο».

«Φιλοπατρία εἶναι ἡ ἀγάπη πρὸς τὴν πατρίδα. Ἀνάγκη ὅμως ἡ ἀγάπη αὕτη νὰ μὴ περιορίζηται εἰς λόγους, ἀλλὰ νὰ ἐκδηλοῦται δι' ἔργων. Τὰ ἔργα δὲ ταῦτα συνίστανται εἰς θυσίας, προσφερομένας χάριν τῆς ὠφελείας καὶ τῆς προόδου αὐτῆς, καὶ διὸ θυσίας τὸ μὲν υἱικάς, τὸ δὲ πνευματικάς, ἐν ἀνάγκῃ δὲ καὶ εἰς προσφορὰν αὐτῆς τῆς ζωῆς τοῦ αὐτοῦ».

«Πρὸς ἔγερσιν τῆς φιλοπατρίας πρέπει ἐν πρώτοις νὰ προσλάβῃ ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ παιδὸς πραγματικὴν καὶ συγκεκριμένην μορφήν ἡ λέξις πατρίς. Πρὸς τοῦτο ἐπιβάλλεται νὰ γνωρίσῃ ὁ παῖς ἀκριβῶς τὴν χώραν ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐγεννήθη. Ἐπιβάλλεται προσέτι συστηματικὴ γνῶσις τοῦ λαοῦ, ὅστις ζῇ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς πατρίδος. Ἀνάγκη νὰ διδαχθῇ τὴν καταγωγὴν τοῦ λαοῦ του, τὰς τύχας καὶ τὰς περιπετείας του, τοὺς ἀγῶνάς του, τὰς περιό-

1. Ν. Ἐξαρχοπούλου, Εἰσαγωγή εἰς τὴν Παιδαγωγικὴν, ἔκδ. 4η, Α' τόμ., σ. 320 - 322.

δους τῆς δυνάμεως καὶ τῆς ἀδυναμίας του, τὰς εὐτυχίας του, τὰς δυστυχίας του, τὰς ἀνάγκας του. Οὕτω συνάπτονται στενότεροι δεσμοὶ μεταξὺ τοῦ παιδὸς καὶ τῆς πατρίδος του, οἵτινες εἶναι ὑπὲρ πᾶν ἄλλο ἐπιτήδειοι πρὸς ἐδραΐωσιν ἐν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ ἀγνῆς φιλοπατρίας».

«Πρὸς καλλιέργειαν τῆς φιλοπατρίας εἶναι ἀναγκαῖα ἡ γνωριμία μετὰ τῶν μεγάλων ἀνδρῶν τῆς πατρίδος καὶ ἡ σπουδὴ τοῦ βίου καὶ τῶν ἔργων αὐτῶν. Αὕτη ἐγείρει ἐν τῇ ψυχῇ του θαυμασμόν καὶ τὴν ἐπιθυμίαν πρὸς ἀπομίμησιν».

«Κυριώτατον μέσον τῆς ἀγωγῆς καὶ τῆς διδασκαλίας πρέπει νὰ ἀποτελῇ ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς διὰ μέσον τῶν αἰώνων».

«Τὸ σχολεῖον πρέπει νὰ στηρίζεται κυρίως ἐπὶ τῆς σπουδῆς τῆς ἑλληνικῆς φύσεως καὶ τῶν προϊόντων τῆς πολιτιστικῆς δημιουργίας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ τῶν ἀνεκτιμήτων θρησκευτικῶν, ἠθικῶν καὶ λοιπῶν ἑλληνικῶν ἀξιών».

«Ἡ κυρία καὶ ἀνεξάντλητος πηγὴ, ἐκ τῆς ὁποίας ὀφείλει ὁ Ἕλλην διδάσκαλος νὰ ἀντλή τὰ κυριώτατα στοιχεῖα πρὸς διάπλασιν τῶν μαθητῶν του, πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἑλληνικὴ πατρις μετ' ὅλον τὸ περιεχόμενον αὐτῆς, ἡ θρησκεία τῶν πατέρων, αἱ ἔθνικαὶ παραδόσεις, τὰ ἑλληνικὰ ἥθη καὶ ἔθιμα, ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἡ ἑλληνικὴ οἰκογένεια, ἡ ἑλληνικὴ ἱστορία, ἡ ἑλληνικὴ ἐπιστήμη, φιλολογία καὶ τέχνη, μιᾷ λέξει ὁ ἄφθαστος ἑλληνικὸς πολιτισμὸς καθ' ὅλας τὰς περιόδους τῆς ἐξελίξεως αὐτοῦ».

«Ἀλλὰ τὸ δραστηκώτατον μέσον πρὸς καλλιέργειαν τῆς φιλοπατρίας ἐν τῇ παιδικῇ ψυχῇ εἶναι ἡ *ἄσκησις*, ἡ διὰ συγκεκριμένων πράξεων ἐκδήλωσις αὐτῆς. Ὡς ἰσχύει ὡς θεμελιώδης ἀρχή, ὅτι ὁ παῖς πρέπει νὰ ἐκτελῇ παντοῖα ἔργα εὐποιίας. Ἐπιβάλλεται προσέτι σεβασμὸς πρὸς πᾶν ὅ,τι ἀνήκει εἰς τὴν πατρίδα καὶ προσπάθεια πρὸς διατήρησιν ἀλωβήτων τῶν μνημείων αὐτῆς, ἅτινα διέσωσεν εἰς ἡμᾶς τὸ παρελθόν».

«Θεμελιώδης ἀπαίτησις εἶναι νὰ στραφῇ ἡ νεολαία ἡμῶν πρὸς τὴν ἑλληνικὴν πατρίδα, νὰ ἀγαπήσῃ αὐτήν, νὰ πληρωθῇ ἐνθουσιασμοῦ ὑπὲρ τῶν ἑλληνικῶν ἀξιών».

«Εἰς ἐκ τῶν κυρίων σκοπῶν ἡμῶν πρέπει νὰ εἶναι νὰ θεμελιώσωμεν τὴν ἀγωγὴν τῶν Ἑλληνοπαίδων ἐπὶ ἐθνικῆς βάσεως, νὰ γεννήσωμεν ἐν τῇ ψυχῇ τῶν νέων ἐθνικὴν συνείδησιν, νὰ διοχετεύσωμεν διὰ τοῦ σχολείου εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν ὀρθὴν κοσμοθεωρίαν καὶ νὰ καταστήσωμεν τὸ σχολεῖον παράγοντα πρὸς δημιουργίαν γνησίου Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ»¹.

Ἐξαίρει δὲ τὴν ἀποστολὴν τοῦ διδασκάλου διὰ τῶν ἐξῆς:

«Ὁ διδάσκαλος», λέγει ὁ Ἐξαρχόπουλος, «εἶναι ἡ ψυχὴ τοῦ σχολείου. Οὗτος ἐμφυσᾷ ζωὴν εἰς τὰς ἀψύχους νομοθετικὰς διατάξεις καὶ δύναται διὰ

1. Ν. Ἐξαρχοπούλου, Εἰσαγωγή εἰς τὴν Παιδαγωγικὴν, ἔκδ. 4η, Α' τόμ., σ. 322 - 330.

τῆς προσωπικότητός του πολλές ἀτελείας τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ ὀργανισμοῦ νὰ ἀναπληρώσῃ. Διὰ τοῦτο δὲ πᾶσα ἐκπαιδευτικὴ ἀναμόρφωσις πρέπει νὰ ἀρχίξῃ ἀπὸ τῆς προπαρασκευῆς τοῦ διδασκάλου». Καὶ ἄλλαχού· «Τὸ ἔργον τοῦ διδασκάλου δὲν εἶναι ἀπλοῦν τι καὶ εὐκολον, οὐδὲ ἥττονος σπουδαιότητος ἀλλὰ πολυσύνθετον καὶ δυσχερέστατον. Εἶναι δὲ συγχρόνως τὸ ὑψιστον τῶν ἔργων. Διὰ τοῦτο οὗτοι δικαίως θεωροῦνται οἱ σπουδαιότατοι ἐθνικοὶ στυλοβάται. Ἐξ αὐτῶν ἐξαρτᾶται τὸ μέλλον τοῦ ἔθνους καὶ ἡ διαρκὴς εὐδαιμονία τῶν ἀτόμων. Διὰ τῆς ἐργασίας αὐτῶν κατορθοῦται ἡ μόρφωσις κοινωνίας ἠθικῆς, ἐργατικῆς, προοδευτικῆς, μεστῆς πατριωτικοῦ φρονήματος. Οὗτοι θέτουσιν ἐν ταῖς ψυχαῖς τῶν παιδῶν τὰς βάσεις πρὸς πᾶν ἀγαθόν»¹.

Ἀλλαχού πάλιν ἐξαίρων τὴν σημασίαν τῆς προσωπικότητος τοῦ διδασκάλου λέγει ἐν ἄλλοις· «Ἡ ἀξία καὶ ἡ ἱκανότης τῶν διδασκάλων πρέπει νὰ εἶναι ἀναμφισβήτητοι, διότι μόνον οὕτω θὰ εἶναι δυνατὸν νὰ ἀχθῇ εἰς αἴσιον πέρας τὸ ἔργον αὐτῶν. Δὲν ζητοῦσιν οὗτοι νὰ ἐπιδράσωσιν ἐπὶ τοὺς μαθητάς των μόνον διὰ τῶν παρεχομένων γνώσεων καὶ διὰ τοῦ τρόπου τῆς μεταδόσεως αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς συμπεριφορᾶς των, τοῦ παραδείγματος, τῆς ὅλης προσωπικότητος αὐτῶν. Ἀνάγκη νὰ παρέχωσιν ἑαυτοὺς εἰς τοὺς μαθητάς των ὡς ἰδεώδη, ὡς πρότυπα, πρὸς τὰ ὁποῖα ὀφείλουσιν οὗτοι νὰ τείνωσι καὶ ὁμοιάσωσιν. Ἀνάγκη νὰ εἶναι οὗτοι, ὡς ἄριστα ἐξαρχητῆρυσεν αὐτοὺς ὁ Πλούταρχος, τοῖς βίοις ἀδιάβλητοι καὶ τοῖς τρόποις ἀνεπίληπτοι καὶ ταῖς ἐμπειρίαις ἄριστοι, ἐνὶ λόγῳ, τέλειοι ἄνθρωποι»².

Κηρύττει δὲ μετ' ἰδιαζούσης θέρμης ὅτι «Υπὲρ πᾶν ἄλλο προέχει νὰ καταβάλληται ἡ δέουσα φροντίς, ὅπως ἐνστερνισθῶσιν οἱ διδάσκαλοι τὰ ἐκπαιδευτικὰ ἰδανικά. Ἐπιβάλλεται νὰ κατηχηθῶσιν οὗτοι περὶ τῆς σημασίας τῶν σκοπῶν τῆς παιδείας καὶ νὰ γεννηθῇ ἐν τῇ ψυχῇ των πίστις καὶ ἐνθουσιασμός ὑπὲρ αὐτῶν. Καὶ εἶναι ἀναγκασιότατή ἡ ὑπαρξίς τοιαύτης πίστεως παρὰ τοῖς διδασκάλοις, διότι τότε ὑπάρχει βεβαιότης, ὅτι οὗτοι θὰ καταβάλλωσι πᾶσαν προσπάθειαν πρὸς πραγμάτωσιν τῶν εἰρημένων σκοπῶν. Καὶ μόνον εἰς τοιοῦτους διδασκάλους δύναται ἡ πολιτεία νὰ ἐμπιστευθῇ τὰ τέκνα τῆς, διότι μόνον αὐτοὶ ὑπάρχει βεβαιότης, ὅτι θὰ προβαίνωσιν εἰς τὸ ἔργον των μὲ ἀσφάλειαν, σταθερότητα καὶ ἐνθουσιασμόν καὶ θὰ ἐπιδρῶσιν ἀποτελεσματικῶς ἐπὶ τοὺς παῖδας»³.

Καὶ πάλιν «Δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ὑφίσταται παρὰ τῷ διδασκάλῳ διχασμός ψυχικὸς μεταξὺ ἐπαγγελματικοῦ καθήκοντος καὶ ἰδεῶν καὶ πεποιθήσεων.

1. Ν. Ἐξαρχοπούλου, Ποιός τις πρέπει νὰ εἶναι ὁ διδάσκαλος, σελ. 7 κ. ἐξ.

2. Αὐτόθι, σελ. 8 κ. ἐξ.

3. Ν. Ἐξαρχοπούλου, Πρὸς ἀναμόρφωσιν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκπαιδεύσεως, σελ. 16 κ. ἐξ.

Προδίδει οίκτρὰν παραγνώρισιν καὶ ὑποτίμησιν τοῦ ἔργου τοῦ παιδαγωγοῦ ἢ ἀποδοχῇ ὥς θεμιτῆς τοιαύτης ἐσωτερικῆς διασπάσεως αὐτοῦ. Ἡ τοιαύτη ἐκδοχὴ ἑξομοιοῖ τὸν διδάσκαλον πρὸς χειρώνακτα. — Ἀπαντα τὰ ψυχολογικὰ δεδομένα μαρτυροῦσιν, ὅτι μόνοι ἐκείνοι οἱ διδάσκαλοι δύνανται νὰ καλλιεργήσωσιν ἐπιτυχῶς παρὰ τοῖς μαθηταῖς τῶν τοὺς σκοποὺς καὶ τὰ ἰδανικά τῆς Παιδείας, οἵτινες εἶναι οἱ ἴδιοι φορεῖς αὐτῶν, ἐνσαρκοῦσιν αὐτὰ καὶ τὰ ἐμφανίζουσι διὰ τῶν λόγων, τῶν κινήσεων, τῶν πράξεων, τῆς συμπεριφορᾶς, τοῦ ὅλου βίου αὐτῶν πρὸ τῶν ὁμμάτων τῶν παίδων πραγματικά, οἷονεὶ ὑλοποιημένα, ζωντανά. Ἐκ τούτων συνάγεται ὅτι κριτήριον ἀλάνθαστον πρὸς ἐκτίμησιν τῆς ἱκανότητος τοῦ διδασκάλου εἶναι ἡ δύναμις τῆς πίστεως αὐτοῦ πρὸς τὴν σκοπιμότητα τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἐπιδιωκομένων σκοπῶν» ¹.

Καὶ περὶ τῆς μορφώσεως τῶν διδασκάλων ὡσαύτως ἐπιγραμματικῶς λέγει· «Κατὰ τὴν προπαίδευσιν τοῦ μέλλοντος διδασκάλου ἡ μόρφωσις καὶ αἱ γνώσεις, τῶν ὁποίων ἄλλως δὲν πρέπει νὰ ὑποτιμᾶται ἡ ἀξία, δέον νὰ τίθενται ἐν δευτέρᾳ μοίρᾳ ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν διάπλυσιν τῆς προσωπικότητος αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο δὲ ὀρθότατα σήμερον προβάλλονται εἰς τὰ ἰδρύματα, τὰ προπαρασκευάζοντα τοὺς λειτουργοὺς τῆς παιδείας, μέγιστα ἀπαιτήσεις πρὸς ἐπίτευξιν τούτου. Καὶ πρέπει νὰ ἐφαρμόζονται ἐν αὐτοῖς ὅλα τὰ δυνατὰ μέσα, ὅπως ὁ μέλλον διδάσκαλος διαπλάσῃ τὸ ἦθός του, ἐξυψοῖ τὸ φρόνημα αὐτοῦ, προσκτᾶται ζωηρὸν τὸ συναίσθημα τῆς εὐθύνης καὶ τοῦ καθήκοντος, κατ' ἐξοχὴν δὲ ἐμφυτεύῃ ἐν τῇ ψυχῇ του θερμὴν ἀγάπην πρὸς τὴν πατρίδα καὶ πρὸς ὅ,τι συνδέεται μετ' αὐτῆς» ².

*
* *

Αἱ δ' ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ ἐπιστημονικαὶ ἀνακοινώσεις του ἀναφερόμεναι εἰς ποικίλα παιδαγωγικὰ θέματα προσέφερον πάντοτε νέον τι στοιχεῖον.

Μαρτυροῦσι περὶ τούτου ἐν ἄλλαις καὶ αἱ ἀνακοινώσεις αὐτοῦ· «*Ἡ ἐξέλιξις τοῦ σχήματος τοῦ θώρακος τῶν Ἑλληνοπαίδων*», «*Ἡ ἔννοια τῆς νοημοσύνης*», «*Ἡ διάγνωσις τοῦ βαθμοῦ τῆς νοημοσύνης. Νέα μορφή τῆς κλίμακος Binet-Simon*». Ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ ἀνακοινώσει μετὰ βραχεῖαν ἐπισκόπησιν τῆς ἐξελίξεως τῶν μεθόδων, τῶν διαμορφωθείσων πρὸς μέτρησιν τῆς νοημοσύνης, ἡ κλίμαξ Binet-Terman κατόπιν πολυετῶν πειραματικῶν ἐρευνῶν προσαρμόζεται εἰς τὰς ἑλληνικὰς συνθήκας καὶ ἀντικα-

1. Ν. Ήξαρχοπούλου, Πρὸς ἀναμόρφωσιν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκπαιδεύσεως, σ. 17 κ.ἐξ.

2. Ν. Ήξαρχοπούλου, Εἰσαγωγή εἰς τὴν Παιδαγωγικὴν, τόμ. Β', σελ. 219 κ.ἐξ.

θίστανται πλεῖστα τῶν ἐν αὐτῇ κριτηρίων (test) διὰ νέων ἐπινοηθέντων ὑπὸ τοῦ Ν. Ἐξαρχοπούλου.

Πολλὰ τῶν ἀνακοινώσεων τούτων ἀνεδημοσιεύθησαν εἰς ξένα περιοδικὰ καὶ ἔτυχον εὐμενεστάτων κρίσεων, ἐν αἷς καὶ ἡ μελέτη «*L'educabilité de l'intelligence et des différentes fonctions mentales*», ἥτις ἀνεκoinώθη εἰς Σορβόννην ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Η. Ριέτον καὶ ἐδημοσιεύθη εἰς τὸν πανηγυρικὸν τόμον τὸν ἐκδοθέντα πρὸς τιμὴν τοῦ μεγάλου ψυχολόγου Th. Ribot (*Centaire de Th. Ribot*, σελ. 329 – 344, 1939).

Μᾶλλον εὐσύνοπτον καθίσταται τὸ συγγραφικὸν ἔργον τοῦ Ν. Ἐξαρχοπούλου ἐκ τοῦ παρατιθεμένου πίνακος ἔνθα τὰ συγγράμματά του, τὰ κυριώτερα, ἀναγράφονται κατὰ εἶδη καὶ χρονολογικὴν τάξιν ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα.

Ο ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΣ

Ὁ Νικόλαος Ἐξαρχόπουλος δὲν εἶναι μόνον ὁ σοφὸς ἐπιστήμων καὶ ἀκαταπόνητος συγγραφεὺς, ἀλλὰ καὶ ὁ μυσταγωγὸς τῶν ἔθνικων ἰδεωδῶν.

Δράττεται δὲ πάσης προσπιπτούσης εὐκαιρίας, ἵνα ἀποδοκιμάζων τὰ σαθρὰ κηρύγματα ἀνάγῃ τὰς ψυχὰς εἰς τὴν λατρείαν τῶν ὑψηλῶν ἰδανικῶν καὶ τῶν μεγάλων ἀξιών τοῦ Ἔθνους. Μαρτυροῦσι καὶ οἱ ἄπειροι μαθηταὶ τῆς δημοτικῆς καὶ τῆς μέσης παιδείας, οὓς ὁ Ἐξαρχόπουλος ἐμόρφωσε καὶ ἐξαπέστειλεν εἰς τὰ πέρατα τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ὁ Ν. Ἐξαρχόπουλος ἤρχισεν ὡς παιδαγωγὸς τῶν λειτουργῶν τῆς λαϊκῆς παιδείας, διεκρίθη ὡς παιδαγωγὸς τῶν λειτουργῶν τῆς μέσης παιδείας, εἶναι ὁ παιδαγωγὸς τοῦ Ἐθνους.

Οἱ λειτουργοὶ τῆς Παιδείας εἰς τὸν Ν. Ἐξαρχόπουλον πολλὰ δεφείλουσιν. Ἀτενίζουσι δὲ εἰς αὐτὸν ὡς τὸν ἐμπνευσμένον διδάσκαλον, τὸν ἰδεολόγον. Ἐχουσι δὲ αὐτὸν ὑπόδειγμα τάξεως, ἀκριβείας, ἐπιμελείας, χρηστότητος. Διὰ τῆς ἐργατικότητος δέ, τῆς βαθείας καὶ τελείας γνώσεως, τῆς σαφεινότητος διατυπώσεως, τῆς λεπτομεροῦς ἐκθέσεως καὶ τῆς διδακτικῆς του τέχνης ἵσταται λαμπρὸν πρότυπον διδασκάλου.

Πολλοὺ δὲ λόγου ἀξία ὑπῆρξε καὶ ἡ δρᾶσις αὐτοῦ ἐν τῇ ὁργανώσει καθόλου τῆς παιδείας. Ἡ ἐπιθεώρησις τῶν σχολείων, τὸ Διδασκαλεῖον τῆς Μέσης Ἐκπαιδεύσεως, ὁ θεσμὸς τῆς μετεκπαιδεύσεως τῶν δημοδιδασκάλων εἰς τὸ Πανεπιστήμιον, ὁ ἐπαγγελματικὸς προσανατολισμὸς, ἡ ἐκπαίδευσις τῶν ἐνηλίκων, τὸ Ἐργαστήριον τῆς Πειραματικῆς Παιδαγωγικῆς, τὸ Πειραματικὸν σχολεῖον τοῦ Πανεπιστημίου, εἶναι δημιουργήματα τοῦ Νικολάου Ἐξαρχοπούλου.

Καὶ ἐν τῷ Ἐθνικῷ δὲ Ἰδρύματι, ὡς σύμβουλος αὐτοῦ τὰς πρώτας κατέβαλεν ὁργανωτικὰς προσπάθειάς διὰ τὴν ἁρτίαν λειτουργίαν αὐτοῦ.

Ἔθεσε δὲ κυριώτατον σκοπὸν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος «τὴν ὑπώσθαι τοῦ βιοτικοῦ καὶ τοῦ κοινωνικοῦ καὶ τοῦ μορφωτικοῦ καὶ τοῦ ἠθικοῦ ἐπιπέδου τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ». Κατήρτισε καὶ Ἐπιτροπὴν ἐκ νέων ἐπιστημόνων, ἡτις καὶ παρεσκεύασε σχέδιον πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ μορφωτικοῦ τούτου σκοποῦ. Περιελάμβανε δὲ τὸ ὅλον πρόγραμμα συστηματικὴν ὁργάνωσιν διαλέξεων εἰς πάσας τὰς πόλεις καὶ τὰ χωρία τῆς Ἑλλάδος, λειτουργίαν λαϊκῶν Πανεπιστημίων κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῶν ἐν ταῖς Σκανδιναυκαῖς χώραις λειτουργούντων, ἴδρυσιν λαϊκῶν βιβλιοθηκῶν, συστηματικὴν χρησιμοποίησιν τοῦ κινηματογράφου, τοῦ ραδιοφώνου, τοῦ θεάτρου πρὸς μόρφωσιν τοῦ λαοῦ, ἔκδοσιν ἐκλαϊκευτικῶν περιοδικῶν καὶ βιβλίων, ἴδρυσιν κατὰ τόπους μουσείων καλλιτεχνικῶν καὶ λαϊκῆς τέχνης, κέντρα λαϊκῆς μορφώσεως καὶ ἄλλα.

Ὅρθη καὶ καθολικὴ ἐφαρμογὴ τῶν μέτρων τούτων θὰ συνετέλει, ὥστε νὰ ὑψωθῇ τὸ πολιτιστικὸν ἐπίπεδον τοῦ λαοῦ, νὰ ἀποκτήσωσι ζωὴν αἱ ἐπαρχίαι, νὰ καταστῇ ἡ ἐν αὐταῖς διαμονὴ τῶν κατοίκων ὑποφερτὴ καὶ νὰ παταχθῇ ἀποτελεσματικῶς ἡ λυμαιομένη τὴν χώραν ἡμῶν ἀστυφιλία.

Μετὰ τὴν ἐκ τοῦ Ἰδρύματος ὅμως παραίτησιν τοῦ Ν. ΄Εξαρχοπούλου δὲν κατεβλήθη προσπάθεια πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σπουδαιοτάτου τούτου σκοποῦ. Ὅτι δὲ σύμπασα ἡ ἀνθρωπότης πολλῶν δὲ μᾶλλον ἡ Ἑλλὰς μετὰ τὸν δευτέρον Παγκόσμιον πόλεμον ἔχει ἀνάγκην τοιούτου προγράμματος πρὸς ἠθικὴν καὶ κοινωνικὴν ἐξύψωσιν τοῦ λαοῦ δι' εὐρυτάτης λαϊκῆς ἐκπαιδεύσεως, πᾶς τις θὰ ὁμολογήσῃ.

ΤΙΜΑΙ

Ἐξαίρετοι δὲ εἶναι καὶ αἱ τιμαί, ὧν ἔτυχεν ὁ Ν. ΄Εξαρχόπουλος.

Σύμβουλος καὶ ἀντιπρόεδρος τῆς Φιλεκπαιδευτικῆς Ἐταιρείας, Γενικὸς Γραμματεὺς τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας, Μέλος τῆς Βαλκανικῆς Ἐπιτροπῆς πρὸς προσέγγισιν τῶν Βαλκανικῶν λαῶν, Πρόεδρος τοῦ Ἀνωτάτου Ἐκπαιδευτικοῦ Συμβουλίου.

Ὅμοιων δὲ τιμῶν ἠξίωσαν αὐτὸν καὶ πλεῖστα ἄλλα Ἀνώτατα πνευματικὰ ἰδρύματα. Ἐξελέγη Κοσμήτωρ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς πολλάκις καὶ συγκλητικὸς, ἔτι δὲ Πρύτανης τοῦ Πανεπιστημίου (1934), Μέλος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν (1929), Πρόεδρος τῆς ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ Γ' Τάξεως τῶν ἠθικῶν καὶ πολιτικῶν ἐπιστημῶν, εἰς ἣν ἀνήκει, καὶ Πρόεδρος τῆς Ἀκαδημίας (1949).

Τῷ 1937 τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Ἰένης, ἔνθα, ὡς ἐλέχθη, συνεπλήρωσεν ὁ Ν. ΄Εξαρχόπουλος τὰς σπουδὰς του, ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἑκατονταετηρίδος τοῦ ἡμετέρου Πανεπιστημίου ἀπέδειξεν αὐτὸν ἐπίτιμον διδάκτορα.

Ἐγένετο Σύμβουλος τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος καὶ Πρόεδρος τῆς μορ-

φωτικής τούτου Ἐπιτροπῆς (1947). Ἐπανεπιλημμένως δ' ἐκλήθη καὶ ἐδίδαξε κατὰ τὰς θερινὰς διακοπὰς ἐν τοῖς Πανεπιστημίοις τοῦ Breslau, τῆς Ἰένης καὶ τοῦ Βερολίνου.

Καὶ πολλῶν δὲ ἄλλων τιμῶν καὶ διακρίσεων ἔτυχεν ὁ Ν. Ξεαρχόπουλος. Οὕτως ὁ ἀργυρὸς σταυρὸς τοῦ Τάγματος τοῦ Σωτήρος (1914), ὁ χρυσοῦς σταυρὸς τοῦ Τάγματος Γεωργίου τοῦ Α' (1922), ὁ σταυρὸς τοῦ Ταξίαρχου τοῦ Τάγματος τοῦ Ἰταλικοῦ Στέμματος (1933) καὶ τὸ παράσημον Α' Τάξεως τοῦ Γερμανικοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ (1937) καὶ ὁ Ἀνώτερος Ταξίαρχος Γεωργίου τοῦ Α' (1950) κατὰ καιροὺς ἔχουσιν ἀπονεμηθῆ εἰς αὐτόν¹.

*
* *

Ἐτονίσθη δικαίως καὶ μετ' ἐμφράσεως κατὰ τὴν μεγάλην ταύτην τοῦ χρόνου περίοδον ὅτι ἡ ἐπιστήμη ἐπιτυγχάνει τοῦ ἀνωτάτου σκοποῦ αὐτῆς, ἐὰν εἶναι ὄχι μόνον θεωρητική, ἀλλὰ θεωρητικὴ ἅμα καὶ πρακτικὴ, ἡ μᾶλλον, ἐὰν ὁρμωμένη ἀπὸ τῆς γνώσεως προοδοποιῇ εἰς τὴν πράξιν καὶ παρέχῃ εἰς αὐτὴν καὶ ἐπιστημονικὰς καὶ ἰδεολογικὰς βάσεις καὶ οὕτως ὑπηρετεῖ εἰς τὸν βίον. Ἐὰν δὲ ἰσχύῃ τοῦτο πανταχοῦ, ἰσχύει πολλῷ μᾶλλον ἐν ταῖς ἐπιστήμῃς, αἵτινες ἀσχολοῦνται περὶ τὸν ἄνθρωπον καὶ τὴν ἀνθρωπίνην ζωὴν. Ὁ ἀνώτατος σκοπός, ὃν ὁ ἐπιστήμων ἐνταῦθα δύναται νὰ ἐπιδιώξῃ εἶναι τὸ νὰ ἐπιδράσῃ τὸ ἔργον αὐτοῦ ἐπὶ τὸ ἔθνος του καὶ διαμορφώσῃ αὐτό, ὅπου καὶ ἂν εἶναι τεταγμένος καὶ συντελέσῃ ἀξιολόγους συμβολὰς εἰς τὴν ἀνύψωσιν αὐτοῦ.

Ἡ ἵδρυσις τοῦ Ἐργαστηρίου τῆς πειραματικῆς Παιδαγωγικῆς εἶναι ἀναμφιβόλως τὸ κάλλιστον μέρος τῶν ἐπιστημονικῶν τοῦ Ν. Ξεαρχοπούλου ἐπιτευγμάτων. Δὲν ἐνέμεινεν εἰς τὴν κατὰ παράδοσιν παιδαγωγικὴν. Παρηκολούθησε τὴν ροπὴν, ἣν κατὰ τοὺς νεωτάτους χρόνους ἡ ψυχολογία ἔσχεν ἐπὶ τὴν Παιδαγωγικὴν ἐπιστήμην καὶ συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐπίτευξιν τοῦ μεγάλου τούτου σκοποῦ. Ἐὰν δὲ ἡ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ ἐν Ἀθήναις Πανεπιστημίου ἔχῃ νὰ ἐπιδείξῃ δύο ἐστίας τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης, δηλὸν ὅτι τὸ Ἐργαστήριον τῆς Πειραματικῆς Ψυχολογίας καὶ τὸ Ἐργαστήριον τῆς Πειραματικῆς Παιδαγωγικῆς, τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸν Θεόφιλον Βορέαν καὶ τὸν Νικόλαον Ξεαρχόπουλον, οἵτινες ἵδρυσαν τὰ ἐργαστήρια ταῦτα καὶ ἀνήγαγον εἰς περιωπὴν, ἐφ' ὅσον ταῦτα διηύθυνον.

Ἐν πάσῃ χώρᾳ αἱ καινοτομίαι εἰς πολλαπλὰ προσκρούουσιν ἐμπόδια, πολλῷ μᾶλλον συμβαίνει τοῦτο, ἐν αἷς χώραις τὰ ἐμπόδια ὄχι μόνον ἐκρητῶν ἀλλὰ καὶ ἐξ ἀρρήτων προέρχονται λόγων. Ἀλλ' ὁ Ν. Ξεαρχόπουλος

1. Κ. Βασιλάκη, Νικόλαος Ξεαρχόπουλος, ὁ κορυφαῖος παιδαγωγικὸς τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος, Ἐπιστημονικὸν Βῆμα τοῦ διδασκάλου, 1954.

ἐγνώριζεν ὅτι ἐν τῇ παλαιστῶν τοῦ βίου τοὺς μετὰ σθένους μέχρι τέλους ἐπιμένοντας στεφανώνει ἡ νίκη. Καὶ εἰς τὴν ἀρετὴν του αὐτὴν ὀφείλεται ἡ ἰδρυσις τοῦ Πειραματικοῦ σχολείου (1929) ὅπερ σκοπὸν ἔχει, ὡς ἐλέχθη, τὸν καθορισμὸν προγράμματος παιδευτικοῦ, ἀπέβη δὲ οὕτω τὸ Πειραματικὸν σχολεῖον κέντρον παιδαγωγικῆς μορφώσεως τῶν λειτουργῶν τῆς παιδείας.

Κατηύθυνε δὲ ὁ Ν. ΄Εξαρχόπουλος τὴν ἀληθῶς ἰσχυράν του προσπάθειαν ὅχι μόνον πρὸς γόνιμον ἐπιστημονικὴν παραγωγὴν ἀλλὰ καὶ πρὸς δημιουργίαν ἐπιστημονικοῦ καθεστώτος ἀρτίως ὀργανωμένου καὶ ἐδραίως θεμελιωμένου ἐντὸς τοῦ ὅλου ἐκπαιδευτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ συστήματος.

Τὸ πνεῦμα, ὅπερ ἐπικρατεῖ εἰς τὰς παιδευτικὰς ἐπιστήμας καὶ ἡ συμβολὴ τοῦ ἐρευνητοῦ εἰς ταύτας δὲν πρέπει νὰ κρίνεται κυρίως ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν γεγονότων, ἅτινα ἀναγράφει, ἢ ἐκ τῶν μεθόδων τῆς ἐρεῦνης, τὰς ὁποίας αὐτὸς εἰσήγαγε. Πολὺ σπουδαιότερα εἶναι ἡ ἰσχὺς τῆς διανοήσεως, ἣτις ἐκδηλοῦται ἐν αὐτῷ, ὁ καίαν σπινθήρ, ὅστις ἐκπηρᾷ ἐξ αὐτοῦ καὶ ἔρχεται εἰς πολλαπλὰς ἐκδηλώσεις τοῦ βίου καθόλου. Καὶ ἡ δρᾶσις τοῦ ἐπιστήμονος κρίνεται ὅχι μόνον ἐκ τῶν νεκρῶν θετικῶν γνώσεων ἢ τῆς ταξινομήσεως αὐτῶν ἐν ἀρχείοις, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ἀρχῶν, αἵτινες ἔχουσι ροπὴν ἐπὶ τὸν βίον τῶν ἀνθρώπων. Ἡ σημασία δὲ καὶ ἡ μεγάλη ἀξία τοῦ Ν. ΄Εξαρχοπούλου, ἣτις καὶ ἐν τῷ προσώπῳ καὶ ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ ἐπραγματώθη, μέγιστα συνετέλεσαν εἰς τὴν μόρφωσιν τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ κόσμου καὶ μετ' αὐτοῦ τοῦ νέου Ἑλληνικοῦ λαοῦ. Τοῦτο εἶναι τὸ κύριον χαρακτηρισμὸς τοῦ ἔργου τοῦ Ν. ΄Εξαρχοπούλου ὅτι ἀπέβη ὁ κύριος παράγων τῆς ἐθνικῆς ἀγωγῆς καὶ τῆς παιδείας καθόλου.

Ἡ μακρὰ ἐπιστημονικὴ του σταδιοδρομία ἀποτελεῖ ἤδη, ὡς ἐλέχθη, σταθμὸν ὅλως ἰδιαιτέρας φυσιογνωμίας. Διδάξας ἐπὶ μίαν ἐξηκονταετίαν ἐγαλούχησεν ἰδεολογικῶς ὁλόκληρον σχεδὸν τὸν παρ' ἡμῖν ἐπιστημονικὸν καὶ διανοούμενον κόσμον. Καὶ ἐὰν διὰ τὴν παιδαγωγικὴν εἶναι ἡ ἐπιστημονικὴ αὐθεντία, διὰ τὴν Ἑλλάδα εἶναι ἐπὶ πλέον ὁ κοινωνικὸς παιδαγωγός.

* * *

Ἰσάμилλος πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴν καὶ τὴν διδακτικὴν ὑπῆρξεν ἡ ἄλλη του δρᾶσις. Πεπεισμένος ὅτι ἡ ἀλήθεια πανταχοῦ καὶ πάντοτε ὅχι μόνον διὰ τῆς εἰς ὀλίγους ἀπευθυνομένης διδασκαλίας ἐπιβάλλεται ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ εὐρυτέρου ἐλέγχου καὶ τῆς ἀνασκευῆς τῶν ἀσυστάτων καὶ ἐπιζημιῶν διδαγμάτων, οὐχὶ ἀπαξ ἀλλὰ πολλάκις καὶ μόνος καὶ μετ' ἄλλων κατήλθεν εἰς τὴν κοινίστραν, ἵνα ἀνακόψῃ τὰς ἀποπείρας ἐκείνων, ὅσοι ἐπτοημένοι περὶ τὰ καινόσπουδα ἐγχειρήματα, ἀδιάφοροι πρὸς πᾶσαν ἰδέαν εὐνοίας καὶ εὐρυθμίας καὶ κοινωνικῆς τάξεως καὶ ἐθνικῆς ἀρετῆς, ἀνέλαβον νὰ ἀνατρέψωσι παρ' ἡμῖν, καὶ δὴ καὶ ἄρδην καὶ διὰ μιᾶς, τὴν ἐθνικὴν παιδείαν καὶ

καταλύσωσι τὰ ἱερώτατα σύμβολα καὶ τὰ εὐγενῆ ἰδανικά, ἅτινα ἐξέθρεψαν τὰς γενεὰς τῶν Ἑλλήνων, τὰ ἰδανικά, ἔφ' ὧν πάντες οἱ ἄνθρωποι ἐστήριξαν καὶ μέχρι τοῦ νῦν στηρίζουσι τῶν λαῶν τὴν ἀσφαλῆ πρόοδον καὶ εὐημερίαν. Εἶναι γνωσταὶ εἰς πάντας αἱ τοιαῦται ἀπόπειραι. Πολὺν δὲ γνωστοτέρα εἶναι ἡ ἀπὸ τῆς τοιαύτης ἐνεργείας ἀποβλαστήσασα πολυνύμνος ἀκολασία, ἣτις ἐπεξήτησε νὰ καταρρίψῃ εἰς συντρίμματα ὅ,τι καλὸν ἐδημιούργησαν παρ' ἡμῖν θανυμαστὴ σύνεσις, ὑψηλὸν φρόνημα καὶ ἡ ἀγιωτάτη φιλοπατρία. Καὶ ἐξανέστη κατὰ τῶν καινοτόμων ἡ ἐθνικὴ συνείδησις. Οἱ δὲ τεταγμένοι νὰ περιέπωσι καὶ ριπίζωσι τὰ ἰδεώδη ταῦτα, ἔχοντες τῶν πραγμάτων τὴν ὀρθὴν ἀντίληψιν καὶ ἐμπνεόμενοι ὑπὸ τῶν ὑγιῶν ἀρχῶν, ὅφ' ὧν ἐμπνέονται οἱ ἀληθεῖς προφῆται τῶν ἰδεῶν, ἔκρουσαν πολλάκις τοῦ κινδύνου τὸν κώδωνα, ἤλεγξαν τοὺς εἰσηγουμένους τὰ ὀλέθρια δόγματα καὶ ὑπέδειξαν εἰς τοὺς Ἑλληνας τὴν ὁδόν, ἣν ὀφείλει νὰ ἀκολουθήσῃ τὸ Ἕθνος. Καὶ ἐπρωτοστάτησαν ἐν τῇ κινήσει ταύτῃ καὶ ἄλλοι καὶ τὸ Ἑθνικὸν Πανεπιστήμιον, μάλιστα δὲ ἡ Φιλοσοφικὴ Σχολή, μὲ τοὺς δύο αὐτῆς καθηγητὰς τὸν Θεόφιλον Βορέαν καὶ τὸν Ν. Ἐξαρχόπουλον¹.

Καὶ δὲν περιορίσθησαν οἱ ἀγῶνες τοῦ Ἐξαρχοπούλου ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ. Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν καὶ εἰς τὸ ἔργον τοῦτο μάλιστα ἀπέβλεπεν, ὅταν τὸν ἐκάλεσεν εἰς τὰς τάξεις τῆς, ὅπως τὸν ἔχη πολῦτιμον σύμβουλον εἰς τὰ ζητήματα τῆς Ἑθνικῆς ἀγωγῆς καὶ παιδείας. Καὶ ὑπέμνησε πολλάκις ὁ Ἐξαρχόπουλος ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ καὶ ὡς Πρόεδρος αὐτῆς ὅτι τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τέχνης ἡ θεραπεία καὶ τῶν ὑψηλῶν ἰδανικῶν ἡ καλλιέργεια εἶναι καὶ τῆς Ἀκαδημίας τὰ εὐγενέστατα τῶν ἀγωνισμάτων.

Καὶ εἶναι γνωστὸν ὅτι εἰς τοὺς σκοποὺς τούτους ὅλον ἀφιέρωσε τὸν βίον ὁ Ν. Ἐξαρχόπουλος. Κάλιστα ἐγνώρισεν ὅτι καὶ ἡθικὰ ἰδεώδη εἶναι οἱ τηλαυγεῖς φάροι, οἵτινες φωτίζουν καὶ ὀδηγοῦσι τὰ ἄτομα καὶ τὰ ἔθνη εἰς τὴν ὁδὸν τῆς ἀρετῆς καὶ τοῦ καθήκοντος· τὰ ἰδεώδη ἐκεῖνα εἶναι αἱ ἀρραγεῖς βάσεις, ἔφ' ὧν στηρίζεται κατ' ἑξοχὴν ἡ εὐδαιμονία τῶν λαῶν. Διὰ τοῦτο δὲ πάντες οἱ κηδόμενοι τῆς κοινωνικῆς εὐημερίας ὀφείλουσι νὰ υποθάλωσι καὶ παρ' ἡμῖν τὰς ζωογόνους ταύτας δυνάμεις· ὁ ἀληθὴς ἐπιστήμων, ὁ σὺμφων λογοτέχνης, ὁ συνετὸς καλλιτέχνης, ὁ περινοῦς πολιτικός, οἱ ἔνθεοι λειτουργοὶ τῆς θρησκείας, τῆς παιδείας. Ἀστοχοῦσι τοῦ ὀρθοῦ, ὅσοι ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς ἐπιστήμης φέρονται εἰς τὴν κατάλυσιν τῶν ὑπερέτερων τούτων ἀξιών καὶ τὴν ἀνύψωσιν νέων εἰδώλων. Τὰ σοφώτατα καὶ φρονιμώτατα τῶν Ἑθνῶν, ὡς ἄκρον ἀγαθὸν ἐτίμησαν καὶ τιμῶσι τὴν καλοκαγαθίαν καὶ ἐπιδιδώκουσι τὴν τελείωσιν τῶν ἀτόμων καὶ τῶν κοινωνιῶν, ἔπειτα δὲ καὶ συμπάσης τῆς ἀνθρωπότητος.

Τὴν ἡθικὴν τελείωσιν καὶ τὴν εὐημερίαν τοῦ ἀτόμου τάσσων ὡς

1. Πρακτ. Ἀκαδ. Ἀθηνῶν, 4, 1929, σελ. 136 κ.ἐξ.

ὑπέρτατον σκοπὸν τοῦ βίου καὶ ὁ Ν. Ἐξαρχόπουλος διετύπωσεν οὕτως εὐρύτερον τὸν σκοπὸν τῆς ἀγωγῆς τῶν Ἑλληνοπαίδων. Τὰ διδάγματά του, τινὰ τῶν ὁποίων παρεθέσαμεν ἀνωτέρω, δεικνύουσι τοὺς σκοποὺς πρὸς οὓς κατηύθυνε τοὺς λειτουργοὺς τῆς παιδείας καὶ δι' ὧν ἐτόνωσε τὸ ἐθνικὸν αὐτῶν φρόνημα· «Πρὸ παντός», ἐκήρυξεν, «ἐπιβάλλεται νὰ ἀνακαινίσωμεν τοὺς ἑαυτοὺς μας, νὰ μεταβάλωμεν τοὺς τρόπους τοῦ διανοεῖσθαι καὶ πράττειν, νὰ στηρίζωμεν ἐπὶ νέων ἀρχῶν τὰς πρὸς ἀλλήλους διαθέσεις, σχέσεις καὶ ἐνεργείας ἡμῶν, νὰ ἀναγνωρίσωμεν τὰς ἀρετὰς ἡμῶν καὶ ἐνισχύσωμεν αὐτάς, νὰ ἀντικρύσωμεν τὰς κακίας ἡμῶν καὶ καταπολεμήσωμεν αὐτάς». Ἐγένετο, ὡς ἐλέγχθη, ἐνθουσιώδης κήρυξ τῶν ιδεωδῶν τοῦ Ἑθνους καὶ ἐδημιούργησε παρ' αὐτοῖς τὴν συνείδησιν τῆς ἀνθρωπίνης τελειώσεως καὶ τῆς ἀγιοτάτης φιλοπατρίας.

Ὅτι δὲ πρὸς τὸ ὕψιστον τοῦτο τοῦ βίου ιδεῶδες ἐταύτισε καὶ τὸ παιδευτικὸν ιδεῶδες τοῦ ὁ Ν. Ἐξαρχόπουλος εἶναι ἀναμφίλεκτον. Ὁραματίσθη δὲ αὐτὸ ἐπὶ ἀδαμαντίνων βάσεων ἰδρυμένον, περὶ οὗ θὰ ἰσχύῃ ἐς αἰὶ τοῦ ἀπὸ σκηνῆς φιλοσόφου ἡ γνώμη·

*Τρεῖς εἰσιν ἀρεταί, τὰς χρεῶν σ' ἀσκειν, τέκνον·
θεοὺς τε τιμᾶν τούς τε θρέψαντας γονεῖς
νόμους τε κοινούς Ἑλλάδος· καὶ ταῦτα δρῶν
κάλλιστον ἔξεις στέφανον εὐκλείας αἰεί.*

Τοιαύτη ἐν ὀλίγοις τοῦ Ν. Ἐξαρχοπούλου ἡ ἐπιστημονικὴ καὶ κοινωνικὴ δρᾶσις, τῆς ὁποίας τὴν ἐξηκονταετηρίδα, ὡς ἐλέγχθη, πανηγυρίζει κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἡ Φιλοσοφικὴ Σχολή.

*
* *

Οἱ ἄπειροι μαθηταὶ του εὖχονται, ὅπως ἐξακολουθήσῃ δρῶν ὑπὲρ τῆς ἐπιστήμης καὶ τοῦ Ἑθνους, τὸ δὲ ὑπέρροχον αὐτοῦ παράδειγμα ἀποβῇ δίδαγμα τῶν νεωτέρων καὶ φωτεινὸς αὐτῶν ὁδηγὸς ἐν τῇ ὁδῷ τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς πρὸς τὴν πατρίδα ἀγάπης.

ΠΙΝΑΞ ΕΡΓΩΝ

Α. ΕΛΑΣΣΟΝΕΣ ΔΙΑΤΡΙΒΑΙ

1. *Περὶ τῆς ἀποστολῆς τοῦ διδασκάλου καὶ τοῦ προορισμοῦ τοῦ διδασκαλείου*, περιοδικὸν «Δημοτικὴ Ἑκπαίδευσις», Ὀκτώβριος, 1905.
2. *Ἡ ἔκτασις τῆς γενικῆς μορφώσεως τοῦ διδασκάλου*. Αὐτόθι.

3. *Περὶ τοῦ θεσμοῦ τῆς ἐπιθεωρήσεως τῶν σχολείων*, ἐν Ἀθήναις, 1906.
4. *Ἡ συμπεριφορὰ τοῦ διδασκάλου*, ἐν Πάτραις, 1906,
5. *Χαρακτηρισμὸς τῆς αἰτικῆς ἀγωγῆς τοῦ Ε' καὶ Δ' π.Χ. αἰῶνος*, ἐν Ἀθήναις, 1906.
6. *Τίνες οἱ ὅροι οἱ ἀπαιτούμενοι πρὸς εὐδοκίμῳ ἐν τοῖς ἐπαγγέλμασιν*, ἐν Ἀθήναις, 1906.
7. *Ποῖός τις πρέπει νὰ εἶναι ὁ διδάσκαλος*, ἐν Ἀθήναις, 1907 (σελίδες 277).
8. *Σημασία καὶ σκοπὸς τῆς διδασκαλίας τῆς μουσικῆς παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἀθηναίοις*, ἐν Ἀθήναις, 1907.
9. *Das athenische und das spartanische Erziehungssystem im V und IV Jahrhundert v. Chr.* Päd. Magazin Nr. 377. Langensalza, 1909 (σελίδες 151).
10. *Παιδαγωγικὰ ζητήματα*, ἐν Ἀθήναις, 1909 (σελίδες 61).
11. *Ἡ ἐπίδρασις τῆς περιβαλλούσης φύσεως ἐπὶ τοῖς ἀρχαίοις κατοίκους τῆς Αἰτικῆς καὶ τῆς Σπάρτης*, ἐν Ἀθήναις, 1909.
12. *Περὶ τῆς σημασίας τῆς παιδαγωγικῆς μορφώσεως καὶ τοῦ προορισμοῦ τοῦ Διδασκαλείου τῆς Μέσης Ἐκπαιδεύσεως*, ἐν Ἀθήναις, 1911.
13. *Μαθήματα Ψυχολογίας*, ἐν Ἀθήναις, 1911.
14. *Le procédé développant expositif (forme didactique)*, ἐν Ἀθήναις, 1911.
15. *Εἶναι δυνατόν νὰ καταστῇ τις τέλειος διδάσκαλος ἄνευ παιδαγωγικῆς μορφώσεως ;* περιοδικὸν «Δημοτικὴ Ἐκπαίδευσις», ἔτος Α'.
16. *Τὸ ἐν Ἑλλάδι ἐκπαιδευτικὸν σύστημα.* Ὅκτὼ ἄρθρα ἐν τῇ ἑφημερίδι «Νέα Ἡμέρα», Σεπτέμβριος 5 κ.ἐξ., 1912.
17. *Τὰ ἐκπαιδευτικὰ νομοσχέδια*, δέκα ἄρθρα ἐν τῇ ἑφημερίδι «Νέα Ἑλλάς», Δεκέμβριος, 1913.
18. *Σωματικὴ καὶ ψυχικὴ ἐξέλιξις τοῦ ἀνθρώπου*, Ἐπιστημονικὴ Ἑπετηρὶς τοῦ Πανεπιστημίου, IB, 1915 – 1916.
19. *Λόγος περὶ τῆς ἐκπαιδευτικῆς καὶ θρησκευτικῆς δράσεως τοῦ Καποδιστριαίου*, ἐν Ἀθήναις, 1917.
20. *Οἱ τύποι τῶν παραστάσεων καὶ ἡ παιδαγωγικὴ αὐτῶν σημασία*, ἐν Ἀθήναις, 1918.
21. *Σχέσις μεταξὺ τῆς σωματικῆς καὶ ψυχικῆς ἐξελίξεως τοῦ ἀνθρώπου*, ἐν Ἀθήναις, 1921.
22. *Αἱ μέθοδοι τῆς ἐπιστημονικῆς παιδαγωγικῆς ἐρεῦνης*, Ἐπιστημονικὴ Ἑπετηρὶς τοῦ Πανεπιστημίου IH, 1922 – 1923.
23. *Ἐπίδρασις, ἣν ἀσκεῖ ἐπὶ τὴν σωματικὴν ἐξέλιξιν τοῦ παιδὸς ἡ εἰς τὸ σχολεῖον φρόντισις αὐτοῦ.* Τριακονταετηρὶς καθηγεσίας P. Νικολαΐδου, ἐν Ἀθήναις, 1923.

24. 'Η υποβολή ως μέσον παιδαγωγικόν, ἐν 'Αθήναις, 1923.
25. Τὸ σχολεῖον καὶ ἡ μητρικὴ γλῶσσα, ἐν 'Αθήναις, 1926.
26. 'Ο βίος καὶ τὸ ἔργον τοῦ Pestalozzi, ἐν 'Αθήναις, 1927.
27. Τὸ σχολεῖον καὶ ἡ μητρικὴ γλῶσσα, ἐν 'Αθήναις, 1927.
28. 'Η κοινωνικὴ πρόνοια καὶ τὸ ἐπάγγελμα, ἐν 'Αθήναις, 1928.
29. 'Η ψυχρογραφία ἐν τῷ σχολείῳ καὶ τὸ δελτίον ἀτομικότητος, ἐν 'Αθήναις, 1928.
30. 'Η ἐξέλιξις τῆς παιδαγωγικῆς ἐπιστήμης καὶ αἱ σύγχρονοι κατευθύνσεις αὐτῆς, Πρακτ. 'Ακαδ. 'Αθηνῶν, 4, 1929, σελ. 42 κ.ἑξ.
31. 'Η ἐξέλιξις τοῦ σχήματος τοῦ θώρακος τῶν Ἑλληνοπαίδων, προϊούσης τῆς ἡλικίας, ἐπὶ τῇ βάσει παιδομετρικῶν ἐρευνῶν, Πρακτ. 'Ακαδ. 'Αθηνῶν, 5, 1929, σελ. 82 κ.ἑξ.
32. Διαφοραὶ κατὰ τὴν σωματικὴν ἀνάπτυξιν μεταξὺ Ἑλληνοπαίδων καὶ παίδων βορείων λαῶν, ἐπὶ τῇ βάσει παιδομετρικῶν ἐρευνῶν, Πρακτ. 'Ακαδ. 'Αθηνῶν, 5, 1930, σελ. 148 κ.ἑξ.
33. 'Η ἔννοια τῆς νοημοσύνης, Πρακτ. 'Ακαδ. 'Αθηνῶν, 6, 1931, σελ. 69 κ.ἑξ.
34. 'Η ἐνιαία διδασκαλία ἐν τῷ σχολείῳ ἐργασίας, Ἐπιστημονικὴ βιβλιοθήκη «Ἐρμού», ἀριθ. 14, ἐν 'Αθήναις, 1931.
35. 'Η διάγνωσις τοῦ βαθμοῦ τῆς νοημοσύνης ἐπὶ τῇ βάσει πειραματικῶν ἐρευνῶν. Νέα μορφή τῆς κλίμακος Binet - Simon, Πρακτ. 'Ακαδ. 'Αθηνῶν, 6, 1931, σελ. 356 κ.ἑξ.
36. Κατανομὴ τῶν Ἑλληνοπαίδων εἰς τοὺς διαφόρους βαθμοὺς τῆς νοημοσύνης ἐπὶ τῇ βάσει πειραματικῶν ἐρευνῶν, Πρακτ. 'Ακαδ. 'Αθηνῶν, 7, 1932, σελ. 146 κ.ἑξ.
37. 'Η μετεκπαίδευσις τῶν δημοδιδασκάλων ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ, Ἐπετηρὶς δημοτικῆς ἐκπαίδευσως, ἔτος Α', 1932.
38. Γενικαὶ ἀρχαὶ διέπουσαι τὴν ἐν τῷ Πειραματικῷ Σχολείῳ τελουμένην ἐργασίαν. Δημοσιεύματα Πειραματικοῦ Σχολείου Πανεπιστημίου 'Αθηνῶν, τόμος Α', 1933, σελ. 53 κ.ἑξ.
39. Σημασία καὶ σκοποὶ τῶν συγκεντρώσεων τῶν γονέων, τόμος Β', 1933, σελ. 262.
40. 'Η ἐνιαία διδασκαλία ἐν τῷ Πειραματικῷ Σχολείῳ, τόμος Β', 1933, σελ. 389.
41. Διαφοραὶ κατὰ τὴν νοητικὴν ἐξέλιξιν μεταξὺ εὐπόρων καὶ ἀπόρων Ἑλληνοπαίδων, Πρακτ. 'Ακαδ. 'Αθηνῶν, 8, 1933, σελ. 93 κ.ἑξ.
42. Ἐπιστημονικαὶ ἐρευναι, γινόμεναι ἐν τῷ Ἐργαστηρίῳ Πειραματικῆς Παιδαγωγικῆς τοῦ Πανεπιστημίου 'Αθηνῶν. Ἐκθεσις ὑποβληθεῖσα εἰς τὴν Ἀκαδημίαν κατὰ τὴν συνεδρίαν τῆς 1ης Φεβρουαρίου 1934.
43. Μορφαὶ τινες σχολικῆς ἐργασίας, «Ἐκπαιδευτικὰ Χρονικά», Α', 1934, σελ. 42 κ.ἑξ. καὶ 91 κ.ἑξ.

44. *Rapport sur les recherches scientifiques du Laboratoire de Pédagogie Expérimentale de l'Université d'Athènes pendant les années 1923 - 1933*, Πρακτ. ΄Ακαδ. ΄Αθηνών, 9, 1934.
45. *Τὰ ἔργα καὶ ὁ προσρισμός τοῦ φοιτητοῦ*. Λόγος ἐκφωνηθεὶς ἐν τῇ αἰθούσῃ τῶν τελετῶν τοῦ Πανεπιστημίου ΄Αθηνῶν ὑπὸ τοῦ πρυτάνεως Ν. ΄Ι. ΄Εξαρχοπούλου κατὰ τὴν ἐπίσημον εἴσοδον τῶν πρωτοετῶν φοιτητῶν τῇ 3ῃ Νοεμβρίου 1934, ἐν ΄Αθήναις, 1934.
46. *Problèmes Pédagogiques fondamentaux présentant un intérêt particulier pour les Etats Balkaniques*, ΄Εν Revue Internationale des Etudes Balkaniques, Ann. 1, Tom. 1, 1934, σελ. 74 κ.ἑξ.
47. *Unterschiede der Körper- und Intelligenzentwicklung zwischen Griechischen Kindern und Kindern anderer Nationen*, Zeitschr. f. Jugendkunde, 5, 1935.
48. *Ἡ ἐθνικὴ ἀγωγή τῶν ἀτόμων καὶ ἡ διεθνὴς συνεργασία τῶν λαῶν*. Λόγος πρυτανικός, ἐκφωνηθεὶς τῇ 16ῃ Δεκεμβρίου 1934, ἐν ΄Αθήναις, 1935.
49. *Ὁδηγαί πρὸς σπουδὴν ἀτομικῶν ἰδιορρυθμιῶν τῶν παίδων*. Δημοσιεύματα Πειραματικοῦ Σχολείου Πανεπιστημίου ΄Αθηνῶν, 2, 1936, σελ. 339.
50. *Ἀρχαὶ ἐφαρμοστέαι διὰ τὴν διεξαγωγὴν τῶν ἐν τῷ σχολείῳ ἐρωτῶν*. Δημοσιεύματα τοῦ Πειραματικοῦ Σχολείου τοῦ Πανεπιστημίου ΄Αθηνῶν, 3, 1936, σελ. 181.
51. *Τὸ δασκτὸν τῆς νοημοσύνης*. Συμβολὴ εἰς τὴν ἔρευναν τῆς νοημοσύνης καὶ τῆς καλλιέργειας αὐτῆς, ἐπὶ τῇ βάσει πειραματικῶν ἐρευνῶν. Πρακτ. ΄Ακαδ. ΄Αθηνῶν, 12, 1937, σελ. 432.
52. *Αἱ πρῶται ἡμέραι ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν μαθημάτων ἐν τῷ Πειραματικῷ Σχολείῳ*. Δημοσιεύματα Πειραματικοῦ Σχολείου Πανεπιστημίου ΄Αθηνῶν, 4, 1937, σελ. 9 κ.ἑξ.
53. *Ἡ ἀεργία καὶ ἡ ἐκπαίδευσις ἡμῶν*, ἐν ΄Αθήναις, 1937.
54. *Αἱ ἀρχαὶ τοῦ σχολείου ἐργασίας παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλήσι*, Πρακτ. ΄Ακαδ. ΄Αθηνῶν, 13, 1938, σελ. 18 κ.ἑξ.
55. *Ἡ ἐπίδρασις τῆς ἀσκήσεως ἐπὶ τὰς διαφόρους νοητικὰς δεξιότητας*. Ἐπὶ τῇ βάσει πειραματικῶν ἐρευνῶν. Πρακτ. ΄Ακαδ. ΄Αθηνῶν, 13, 1938, σελ. 18 κ.ἑξ.
56. *Αἱ εἰκόνες ὡς μέσον καλαισθητικῆς ἀγωγῆς*, Τεσσαρακονταετηρὸς Θεοφίλου Βορέα, 1, 1939.
57. *Ἡ φιλοπατρία ἐλληνικὴ ἀρετή*. Ἐν περιοδικῷ «Ἑρμῆς», 1, 1941.
58. *Πορίσματα περὶ τῆς σωματικῆς ἐξελίξεως τῶν Ἑλληνοπαίδων*. Ἐπὶ τῇ βάσει πειραματικῶν ἐρευνῶν. Ἀνακοίνωσις εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἀνθρωπολογικὴν Ἑταιρείαν. Πρακτ. 1941, σελ. 5. κ.ἑξ.

59. *Die Uebbarkeit der Intelligenz und ihrer Teiffunktionen*, Zeitschr. f. angew. Psych. und Charakterkunde, 60, 1941, σελ. 321 κ.έξ.
60. *Ἡ Ἑλλάς καὶ ὁ Πολιτισμός*. Λόγος προεδρικός. Πρακτ. Ἀκαδ. Ἀθηνῶν, 17, 1942.
61. *Ἡ ἀντιδικία τῶν τόνων*. Ἐν τῷ τόμῳ τῷ ἐκδοθέντι ὑπὸ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἐπιγραφὴν, ἐν Ἀθήναις, 1944.
62. *Πρὸς ἀναμόρφωσιν τῆς Ἑλληνικῆς ἐκπαιδεύσεως*, ἐν Ἀθήναις, 1945.
63. *Τὸ διδακτικὸν βιβλίον*, «Παιδαγωγικὴ Ἐπιθεώρησις», 1946, σελ. 4 κ.έξ.
64. *Ὁ γεωγραφικὸς χάρτης*, «Παιδαγωγικὴ Ἐπιθεώρησις», 1946, σελ. 15 κ.έξ. καὶ 67 κ.έξ.
65. *Κριτικὴ καὶ αὐτοέλεγχος κατὰ τὴν διδασκαλίαν*, «Παιδαγωγικὴ Ἐπιθεώρησις», 1946, σελ. 75 κ.έξ.
66. *Αἱ κλασσικαὶ σπονδαί*, «Παιδαγωγικὴ Ἐπιθεώρησις», 1946, σελ. 115 κ.έξ.
67. *Αἱ κλασσικαὶ σπονδαί*, «Παιδαγωγικὴ Ἐπιθεώρησις», 1947, σελ. 164 κ.έξ.
68. *Ἡ ἐρμηνεία τῶν ἀρχαίων συγγραφέων ἐν τῷ γυμνασίῳ*, «Παιδαγωγικὴ Ἐπιθεώρησις», 1947, σελ. 307 κ.έξ.
69. *Ἡ ὁργάνωσις τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς*, «Παιδαγωγικὴ Ἐπιθεώρησις», 1947, σελ. 406 κ.έξ.
70. *Τὸ Πειραματικὸν Σχολεῖον τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν*, «Παιδαγωγικὴ Ἐπιθεώρησις», 1947, σελ. 52 κ.έξ.
71. *Ἡ διδασκαλία τῶν φυσικῶν μαθημάτων*, «Παιδαγωγικὴ Ἐπιθεώρησις», 1948, σελ. 359 κ.έξ., 1949, σελ. 16 κ.έξ., σελ. 72 κ.έξ., σελ. 118 κ.έξ.
72. *Ἡ γλώσσα τοῦ παιδὸς καὶ ἡ καλλιέργεια αὐτῆς*, «Παιδαγωγικὴ Ἐπιθεώρησις», 1948, σελ. 355 κ.έξ., 1949, σελ. 11 κ.έξ., σελ. 67 κ.έξ. σελ. 109 κ.έξ., σελ. 146 κ.έξ.
73. *Ἡ ἀποκέντρωσις ἐν τῇ ἐκπαιδεύσει*, Διδασκαλικὸν Βῆμα τῆς 20 Φεβρουαρίου 1949.
74. *Ἡ ἐξέλιξις τοῦ ἀναγνωστικοῦ διαφέροντος τῶν Ἑλληνοπαίδων* (ἐπὶ τῇ βάσει πειραματικῶν ἐρευνῶν), Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ἔτος 1950.
75. *Ἡ ἐγκληματικότητα τῶν ἐγκαταλειμμένων παίδων καὶ τὰ ἐπακόλουθα αὐτῆς*, Λαϊκὸν Πανεπιστήμιον ἔφημ. «Βραδυνῆς», Ἰανουάριος, 1952.
76. *Ἡ διδασκαλία τῶν θρησκευτικῶν ἐν τοῖς σχολείοις*, «Ἐνωσις Ἑλλήνων Θεολόγων. Πρακτικά Β' Πανελληνίου Θεολογικοῦ Συνεδρίου», 1952, σελ. 104 κ.έξ. Πρβλ. καὶ Περιοδικὸν «Ἐκκλησία».
77. *Ἡ ἐνιαία διδασκαλία ἐν θεωρίᾳ καὶ ἐν ἐφαρμογῇ*, ἐν Ἀθήναις, 1953.

78. *Ἡ ὁργάνωσις τῆς παιδείας*. Μελέτη παιδαγωγικὴ καὶ κοινωνιολογική, ἐν Ἀθήναις, 1954.
79. *Ἡ κατάστασις τῆς παιδείας ἐν Ἑλλάδι*. Διδασκαλικὸν Βῆμα τῆς 30 Ἰουλίου 1954. (Ὁμιλία γενομένη κατὰ τὴν πανηγυρικὴν συνεδρίαν τῆς συνελεύσεως τῶν λειτουργῶν τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως τῇ 10 Ἰουλίου 1954).
80. *Τὸ περιεχόμενον τῶν ὑπὸ τῶν Ἑλληνοπαίδων προτιμωμένων ἀναγνωσμάτων κατὰ τὰ διάφορα ἔτη τῆς ἡλικίας αὐτῶν* (ἐπὶ τῇ βάσει πειραματικῶν ἐρευνῶν), Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ἔτος 1955.

Β. ΣΥΣΤΗΜΑ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ

ΔΙΔΑΚΤΙΚΑ ΕΡΓΑ

1. *Σωματολογία τοῦ παιδός*, ἔκδ. 2α, ἐν Ἀθήναις, 1928 (Σελ. κδ' + 444).
2. *Ψυχικαὶ διαφοραὶ τῶν παίδων καὶ ἡ διάγνωσις αὐτῶν*, Μέρος Α', ἐν Ἀθήναις, 1932 (Σελίδες ιε' + 512).
3. *Γενικὴ Διδακτικὴ*, τόμοι δύο, ἐν Ἀθήναις, 1946 (Σελίδες 750).
4. *Εἰσαγωγή εἰς τὴν Παιδαγωγικὴν*, τόμοι δύο, ἔκδ. 4η, ἐν Ἀθήναις, 1950 (Σελίδες 850).
5. *Ψυχικαὶ ἀνωμαλίαι τῶν παίδων καὶ τρόποι βελτιώσεως αὐτῶν*, ἐν Ἀθήναις, 1953 (Σελίδες ις' + 340).
6. *Ψυχολογία τοῦ παιδός*. Τυποῦται (Σελίδες 1300 περίπου).

ΜΑΡΙΑ Ι. ΚΙΣΣΑΒΟΥ